

során a templomtól kezdve 7 teleknek, valamint az ekklésiától Schyrmer János szász. unitár. pap által 1710-ben testált egyik papi háznak és a leányiskolának megszerzése. Így az építkezés eszközölhetővé vált, miután a Berde Mózsa által e célra hagyott 50.000 frt az egyház rendelkezésére jött s a vallás és közoktatásügyi minister Wlassics Gyula ő nméltósága is 110.000 frt törlesztési kölcsönt előlegezett. ¹⁾

IV. FEJEZET.

Osztályok. Frequentálás. Egyenruha. Házi rend. Esküdtszék. Büntetésnemek. Közvizsgálat. Szünidők.

Kollégiumunkban 1718. után csaknem a század végéig — s valószínűleg azelőtt is — következő osztályok voltak:

Elemi osztályok (syllabisantes, legentes).

- 1 Declinisták.
- 2 Comparisták.
- 3 Coniungisták.
- 4 Syntaktisták.
- 5 Etymologisták.
- 6 Poéták.
- 7 Orátorok.

Ezen osztályokban addig maradtak a tanulók, míg teljesen elkészültek, tehát némelyik két évig is.

Ekkor léptek a philosophia- vagyis *diák*-osztályba, hol az első évben novitiusoknak, azután veteranusoknak neveztettek.

A diákok közé való felvétel úgynevezett *frequentálással* történt, a mi nehéz megpróbáltatás volt. Az új diáknak ugyanis, ha togátus egyenruhás akart lenni, hat hétig egyenruhában kellett járnia. E nélkül még az ajtón sem volt szabad kimenni. Felöltözve folyton az asztal mellett ült és tanult, pontosan feküdt és kelt, mindennap kétszer templomba ment, magaviseletében, járásában, beszédében kifogástalannak kellett lennie.

¹⁾ A 9 telek vételára, mellék költségekkel együtt 142.331 frt. 96 kr. o. é. 284.663 kor. 93 fill.

A hat hét leteltével az egész diákság, a tanárok s később az esküdtek előtt vizsgát tett a kátéból és görögnyelvből, melyre következett a birálat és az anyakönyvbe sajátkezüleg beiratkozás. Szavazat döntötte el, hogy az illető felszabadul-e vagy ismétel. Ez fontos volt, mert felszabadulása előtt senki sem részesülhetett jó-téteményben. A bőbeszédű fecsegőre nézve silentiummal súlyosbították az ismétlést (t. i. a frequentálás alatt senkihez sem volt szabad szólnia).

Némely hibákért a veteranusoknál is frequentálás volt a büntetés, melynek kiállása után kidolgozott latin oratióval, vagy Ciceronak e végre kijelölt és betanult beszédének hibátlanul elmondásával kellett az illetőnek az egész „coetus“ előtt felmentést kérni.

Ezután az új diák első éves egyenruhás, „togatus“ lett s mint ilyen, tanult logikát, metaphysikát, algebrát és görögnyelvet. melyekből rendre sikeres vizsgát tévén, a következő évben a „veteranusok“ közé lépett. Mind az al-, mind a felsőosztályok bevégezése után minden tanulónak beszéddel kellett az előbbi osztályból búcsuzni s a következőbe a felvételt kérni.¹⁾

Az egyenruha a XVII. és XVIII. században volt: fekete nyak-kendő, magyar csizma, sötétkékszínű posztónadrág, mellény, dolmány, bárányprémmel szegélyezett, szárközépig érő mente (toga) és süveg. Minden darabnak meg volt szabva színe, hossza, gomb, csattok nagysága. A diákok fülközépig érő hosszú haját viseltek.²⁾

Ugy az egyenruha, mint a frequentálás módja 1848-ig sok

¹⁾ Ily szónoklatot tartott 1654. márcz. 9-én az 1653. aug. 6-án Kereseden eltemetett Bethlen Ferencz buzgó unitárius főúr két fia: Farkas és Gergely, továbbá V. Daniel István és P. Horváth János is.

²⁾ A hosszú haj levágása miatt sok baj volt. A néhai Laborfalvi Benke Róza Jókai Mórné atyjáról téves az az állítás, hogy az enyedi kollégiumból a hosszú haj levágatása miatt kicsapatott Benke József sohasem tanult Enyeden; hanem a kolozsvári unitárius kollégiumban, mint a kálnoki unitárius mester fia. Igaz, hogy a hajlevágásért többekkel együtt őt is megbüntették 1804-ben, de nem ezért hagyta el a kollégiumot, hanem azért, mert őt melőzve Molnóst küldték akadémiaira.

A kurta haját a zsin főtan 1807. jul. 2-án a diákok kérésére valahára megengedte. (Prot. Gen. Cons. VI. 215. 1.)

A pantalon viselete 1842-ben engedtetett meg, mikor az övet eltörölték.

változáson ment keresztül.¹⁾ Egyebeket mellőzve csak azt említem meg, hogy a süveget a nagy francia forradalom felszegzett kalapja (Mitrovszky), ezt pedig 1820-ban a fekete magyar kalap szorította ki.

Az ifjúság 1837-ben 57. főtán. sz. a. folyamodott, hogy magyar helyett „gatya“-nadrágot viselhessen, de nem nyerte meg.

1848-ban alig érkezett Kolozsvárra Pestről a márcz. 15-iki események hire, a mi diákjaink is forrongásba jöttek. A kétfejű sasok és sok más mellett valami külön vívmányra is áhítoztak. Hirtelen nem találván egyebet, márcz. 26-án épen consistoriumi ülés alatt egetverő „szabadság“ kiáltásokkal a tanácsterem ablakai elé gyűltek és „roham-kérvényt“ nyújtottak be, melyben az egyenruha — tehát a magyar öltözet — rögtöni eltörlését követelték. Követelésök teljesített. Az 50-es években aztán szívesen fölvtették volna, de az absolut kormány csak a „magyarka“ viselését nézte el.

A kik nem szándékoztak egyházi szolgálatra lépni, azok a frequentálás alól mentesek voltak s *secundanusok*-nak nevezettek és kivételes törvényeik voltak.

A frequentálás sok módosuláson ment át, míg 1839-ben végleg eltöröltetett. Ugyanekkor törölték el a secundanusok külön törvényeit is.

A togatusok és secundanusok után következtek az u. n. *neutralisták*. Így nevezték a poétákat és oratorokat; végre csak az utóbbiakat és azon felső osztálybelieket, kik szegénységök miatt nem szerezhettek egyenruhát.

Az alsó osztályokban is egy testületet képeztek a *mendicansok*. Szegénysorsú gyermekek voltak ezek, a kik a lakó- és tantermekben mindennemű szolgálatot teljesítettek. Az óvárbeli és piaczsori iskola korában a tehetősb polgároknál a főzetés sorrendjét bejelentették, az ebédet másnap a diákoknak felhordották s a négy asztalhoz beosztott diákoknak felszolgálták. A magyar-utczai iskolában a segélyezés ezen neme már megritkult, de a polgárok esténkénti megkeresése — kántálás — élelmi czikkekért 1810-ig fennállott. Különb a mendicansok is alkotmányos életet éltek annyiban, hogy sokáig maguk választották elnöküket, a decuriót. Később az iskola-

¹⁾ A Főtán 37—1784 sz. a. a frequentálás alatt a mente és süveg folytonos hordását törölte el.

főnök szolgája volt e méltóság viselője. A tehetősebb diákok külön szolgát is tartottak.

A piaczi iskolában tizenöt lakószobában voltak a tanulók elhelyezve 1718-ban, a magyar-utczaiban szintén 15—18-ban. Az egyes szobákban egy idősebb diák, mint szobafőnök — hospes — tartotta fenn a rendet és fegyelmet. Minden szobában a lakók gondoskodtak házi szükségleteikről, fűtésről, világításról, takarításról stb.

A bennlakó diákok reggeli $1/6$ órakor és sokáig estve is 7 órakor *könyörgésre* gyültek össze, hol bibliaolvasással, imával és énekléssel nyitották és zárták a napot. E mellett hetenként kétszer szónoklati gyakorlatot tartottak, hol kinek-kinek a saját munkáját kellett előadnia.

Fegyelemtartás tekintetében a gyermekek az iskolafőnök és osztálytanárok alá voltak rendelve. A diákokra mindennemű mulasztásért, hibáért, törvényelleni vétségért pénzbüntetés volt szabva, melynek fokát a pénzbeli javadalmak felosztásakor az egész „coetus“ állította meg s az iskolafőnök, illetve exactor (alfőnök) vont le s tett a divisiocassába. A coetus ezen joga és kötelessége 1770-ben az ifjúságnak csaknem kitörő lázongása mellett az *esküdtszékre* ment át, mely állott az egész diákság által választott 12 idősebb diákból az iskolafőnök elnöksége alatt. Az *esküdtszék* intézménye a közelmult 1893—4. tanévvel szűnt meg.

A *büntetés nemei* és *fokai* sok változtatást szenvedtek. Legkeményebb büntetéssel sújtották a lopást. A tettesnek ugyanis, ha togatus volt, az udvar közepén az egész ifjúság előtt togája szárnyait levágták, azután a tanulóktól alkotott két sor közt végigment s mindenkitől egy-egy vesszőütést szenvedve el, az iskolából csengettyű-szó mellett kiüzetett. ¹⁾ Kemény büntetés volt a több napig tömlöczbe zárás is, melyet bizonyos szerelmi kalandjáért még a később nevezetes emberré vált Felvinczi Györgynek, mint iskolafőnöknek is ki kellett állnia. E miatt sokszor volt ribillió. Az ellenszegülön a végrehajtást eszközölni a novitiusok egyik kötelessége volt.

A *pénzbüntetés* 2 drtól 5 mftig váltakozott. Gidófalvi Samut 1726. febr. 28-án káromkodásért 1 mfrtra büntetik, 1795-ben már

¹⁾ Egy ilyen eset le van írva Exact. matric. III. 63. 1.

a káromkodásért 25 drt kell fizetni. Pipázás¹⁾ 15 dr, kapuban állás 50 dr, időelőtti lefekvés 9 dr, kártyajáték 12 dr, magyarbeszéd 6 dr, leczkén való játszás 9 dr, fogadóba menés 25 dr, mente nélküli kimenés 50 dr büntetést vont maga után. A leczke-, templom- és temetés mulasztásért kirótt büntetéspénz 1832-ig az igazgatónak járt. Ezután a kollégium pénztárába folyt be. Az énekóra mulasztásáért járó bírságot a harmóniát és éneket tanító ekklésiabeli két kántor kapta; a „plágapénzt“ világításra fordították. Egyéb büntetéspénzek a „divisiocassába“ mentek és a nemhibázók közt felosztattak.

A *tanév megnyitása* ünnepélyesen és a törvényeknek az egész ifjúság előtt való felolvasásával történt. 1870-ben a rendszabályok kinyomatván, többé nem olvastattak fel, hanem csekély díj mellett minden újonnan belépő tanulónak kezébe adták.

Az iskola *nyelve* 1841-ig az elemi osztályokban a magyar, a többiben a latin volt. A ki magyar szót ejtett ki „plágát“ kapott. Ez két végén körlapban végződő rudacska volt, a gyermekeké fából, a togatusoké vasból, a secundanusoké ezüsből. Kinél a plága reggel, délben és este találtatott, ha gyermek volt, bizonyos számú latin szót vagy mondatot kellett felmondania, ha diák — néhány dénárt fizetett a divisiocassába a fennebb már említett célra. A szász tanulóknak azonban magyar beszédért nem volt szabad plágát adni.²⁾

Közvizsgálat (examen) évenként kétszer tartatott; február elején és június végén, a mi azonban időnként szintén változott. A téli vizsga 1890-ben az influenza miatt nem tartatott meg s ez évi aug.-ban a consistorium jövőre is megszüntette. Ezeken a vizsgákon a vár. tanács, ekklésia gondnokai és tagjai, mindig nagy számmal jelentek meg. A felügyelőgondnokok elejétől végig bámulatos pontossággal kitartottak, kik közül különösen P. Horváth Ferenczet, ifj. Daniel Eleket, Iszlai Lászlót, Dr. Brassai Sámuel, Hajós Jánost, Kővári Lászlót és P. Horváth Kálmánt kell kiemelnünk.

A közvizsgálat után valamely *színdarabot* adtak elé, sőt nagy ünnepélyek alkalmával is, mint pl. Bethlen Gábor második házas-

¹⁾ A pipabüntetés 1668-ban fordul legelőbb elé.

²⁾ Leges secund. III. 45 l.

sága és Kolozsvárra érkezése alkalmával az óvári iskolában 1626. márcz. 22-én, Erdélynek csaknem összes mágnásai jelenlétében. E színi előadást márcz. 25-én a városi közönség előtt ismételték.¹⁾

Szünidő volt szüretkor 10—12 nap, a három sátorosünnep alkalmával két-két hét, a téli vizsga után egy hét és az országos vásárok napja. Hetenként szerdán és szombaton délután, mikor csak ének és írás órák s ifjúsági gyűlések tartattak, tavasszal és ősszel a kollégium hátsó kertjébe, a „Kismezőbe“ vitték a tanulókat, a honnan az elmaradás óramulasztásnak számított és büntettetett. 1805. szept. 1-től két délután helyett a csütörtök délutánja jelöltetett ki, 1892. szept. 1-től újra a szerda és szombat délután igazolásául annak, hogy semmi sem új a nap alatt.

Szokásban volt egy évben kétszer egész napra a zöld erdőre is kimenni, a mit 1850-től 1860-ig az osztr. absolut kormány nem engedett meg.

V. FEJEZET.

Kormányzás, Felügyelet.

A kollégium főhatósága a városi tanács, 1638. után az ekklesia presbitériuma volt 1718-ig. Ez idő alatt a főbíró (polgármester) s illetve az ekklesia gondnokai vitték a felügyeletet, ellenőrzést az első pappal, kinek plébános nevét az unitáriusok is megtartották. A gondnokok hajtották végre a határozatokat, az ekklesia pénztárnokai kezelték az alapítványokat, jószágokat, szóval ezek intézték az iskolának is minden külső és belső ügyét. Azonban az országgyűlések alkalmával az unitárius követek mindig tartottak külön gyűlést, hol az egyház, a kolozsvári és tordai iskolák ügyeit is megbeszélték, az ekklesiát jó tanácscsal, utasítással ellátták, szükség

¹⁾ Az anyakönyvben márcz. 21-ről e bejegyzés olvasható: «Invitavimus nobiles multos ad comediam conspiciendam», márcz. 22-ről: Repraesentavimus comoediam inventibus fere omnibus Transsylvaniae magnatibus et nobilibus». 1790. jun. 30-án az auditoriumban comoediát és tragoediát játszanak nagy közönség előtt. A tragoedia czíme: Bigiliae, t. i. miként akart ez Attilától megölettetni. A comoedia czíme «Libri venales». Fasc. VII. 13. l. Több ily színi előadást közöltem az «Ellenzék» tárczájában 1892. okt. 15-én 235 sz.

esetében anyagilag is segítették. Főuraink különösen az óvári iskola elvételét az egész egyház ügyének tekintették. Az ekklesia pennája Sárosi János híres ítélmester volt. Ő fogalmazta az ekklesia részéről ez időben kelt hivatalos leveleket, a követnek adott utasításokat, melyek a consistorium levéltárában őriztetnek.

Piaczi főiskolánk elvétele után az eddigi rendszernek szükség szerint meg kellett változni. Az ekklesia és státus külön váltak. A kollégium fenntartása s ezzel együtt minden ügye az egész egyház vállaira nehezedett. Az ügyek vezetését, intézését az 1718-ban megválasztott fő- és körí gondnokok vették át. Fennmaradásunk ezek lelkes buzgóságának köszönhető. E főgondnokok s ezek közt is főleg V. Daniel Péter, V. Daniel Ferencz, P. Horváth Boldizsár P. Horváth Ferencz, kénosi Sándor Gergely, kaáli Kun István gyakran megjelentek Kolozsvárt, mindeneket megvizsgáltak s az ekklesia gondnokaival egyetértve, a szükséges rendelkezéseket megtették. A végrehajtók, a közvetlen felügyelők ekkor is az ekklesia gondnokai maradtak 1778-ig, mikor a zsinati főtanács a kollégiumnak külön gondnokokat választott, a kik a tanári karral közvetlen intézői maig is az iskola ügyeinek. Ugyanekkor — 1778-ban — állították fel a képviselő tanácsot is, mely 1899. végéig vasárnaponként tartotta üléseit s intézte az ügyeket az évenként, régebben kétszer, később egyszer tartott főtanács által hozott törvények szerint.

Az iskola első hatósága mindig az iskolai igazgatóság (Rectorale forum) volt, mely javaslatait, határozatait 1778-ig az ekklesia gondnokai útján a presbitériumhoz, ettől kezdve a képviselő tanácshoz terjesztette és terjeszti.

VI. FEJEZET.

Iskolai hivatalok.¹⁾

Őseink teljes alkotmányos szellemhez és formákhoz szoktatva igyekeztek ifjúságunkat nevelni s az élet küzdő terére e tekintetben is felfegyverezve bocsátani. Ennek megfelelőleg az iskolai belső

¹⁾ Uzoni F. J. Hist. Eccl. II. 816. l. mellett az eredeti anya- és jegyzőkönyveket és más levéltári adatokat használtam.

hivatali állásokat szabadon, szavazat többséggel töltötte be az ifjúság, annyira, hogy még a szolga gyermekek is magok választottak magok közül egy főnököt. És e választás, a mint megítélhető, ritka kivétellel teljesen méltókra esett. A mult, XIX. század folytán a bürokratikus szellem hullámai addig mosták, szaggatták az alkotmányosság e kisdud szigetét, míg teljesen eluszott s az isk. igazgatóság kijelölése egyetlen személyre zsugorodott.

A hivatalok voltak:

1. *A Senior* (iskola főnök). Ennek megválasztása különösen fontos volt, mert mint egy segéd-igazgatónak volt tekinthető. Jogai és kötelességei fontosak. Ő volt az ifjúság pénztárnoka, kötött szerződéseket, folytatott pereket. Mintegy tribunus plebis, minden oldalról védte az ifjúság érdekeit. Megválasztása a tanári kar jelenlétében, az ifjúság szavazat többségével történt. Jövedelme is szép lehetett, mivel minden adomány pénz $\frac{1}{15}$ -ét ő kapta. Az isk. rend, fegyelem első sorban rajta feneklett. Rendesen a legjelesebb végzett tanulókat tüntették ki, kik 2—3 évi szolgálat után, külső akadémiákra küldettek s tanárok vagy kolozsvári papok lettek. 1626. előtről csak egy párnak neve maradt fenn, a későbbiek ismeretesek. Ez áll a többi hivatalokról is.

2. *Exactor* (ellenőr, alfőnök.) Három volt 1718-ig, egyik a magyar, másik a szász diákok, a harmadik a secundanusok részéről. Főkötelességök volt a mulasztások nyilvántartása, szolgák felügyelete, iskolából hazamenők és visszajövők nyilvántartása és a „plága“ minden ügye.

3. *Oeconomus* (gazda.) Ezt hetenként rendre vitték a togatus diákok. Főkötelességök: kapuzárás, nyitás, csengetés, tanároknak az óra jelentése, névsor olvasás, ide-oda menés jövés. Hordozás helyett a secundanusok bizonyos csekély összeget fizettek a divisió cassába. E hivatal rendrevitele eltöröltetett 1861-ben és állandó gazda neveztetett ki a végzett papnövendékek közül 1894. szept. 1-ig, mikor az ellenőrséggel egyesítettet. ¹⁾

4. *Observator* (őr.) Kötelessége a templom, temetés és más mulasztók feljegyzése.

¹⁾ A gazdai utasítást l. 370--1861. E K. T. sz. a.

5. *Explorator* (fűrkésző, hiradó.) Ennek kötelessége volt a vidékről Kolozsvárra érkezett unitár. urak és urasszonyok, lakodal-
mak, keresztelések s más családi ünnepélyek kifűrkészése, versírás-
sal, énekkel való megtisztelés (cantálás) czéljából.

6. *Conservator vagy Dispensator* (éléstár-felügyelő.)

7. Praebendista (élelemgyűjtő.)

8. Astalor (templom ajtóban álló.)

VII. FEJEZET.

Iskolai díjak.

Iskolai díjak fizetésére vonatkozó adatot az óvári és piaczi kollégiumban nem láttam. Úgy kell lenni, hogy az iskola minden szükségét az ekklesia látta el, a tanulók csak tankönyveket szereztek, illetőleg irtak.

A magyar-utczai iskolában is úgy tűnik ki a hiányos adatokból, hogy csak az alosztályúak (a mostani elemi s az I—V. gimn. oszt.) és a feloszt. közül csak a secundanusok fizettek csekély díjakat. Az 1799—1800. tanévben már a következő díjak említettnek:

Ágyhely egész évre személyenként 40 dr.

Szükséghely „ „ „ 24 „

Tüzifa „ „ „ 18 „

Kéményseprés „ „ „ 6 „

Ez évben ily czimű kiadások voltak:

Fára 47 mf. 55.

Szükséghelyre 100 „ 26.

Gyertyára 5 „ 44.

Közszükségekre 33 „ 81.

Oeconamiára 8 „ 64.

Papirosra (séniorinak) 2 „ 64.

Az 1803—1804. tanévben:

Ágyhely díjat csak a secundanusok és az alosztályúak, egyéb díjakat már a togátusok is fizettek és pedig:

Szükséghely díj egész évre 40 dr.

Tüzifa „ „ „ 18 „

Kéményseprés „ „ „ 14 „

Szeméthordás „ „ „ 6 „

Aratás díj (csak bennlakók) 18 „

Felépülvén a magyar-utczai új kollégium, 1805. szept. 1-től a díjak következőleg állítottak meg:¹⁾

A szobák 3 osztályba soroztatnak:

1. *osztályba* tartoznak a magyar-utczára néző középső sorbeliek.

2. *osztályba* a magyar-utcza felőli alsó és felső sorbeliek s a templom és kollégium udvara felől is a közbelső sorban levők.

3. *osztályba* a templom és kollégium udvara felől való alsó és felső sorban levők.

Díjak: az 1 oszt.-ban *asztal és ágyhelyért* külön-külön 3 Rft.

a 2 " " " " " " 2 "

a 3 " " " " " " 1 "

Az olyan helyekért pedig, melyekre asztalt nem lehet tenni, az asztalos helyek árának fele-fele része.

A *togás diákok*, minthogy az Oeconomiát és más kollégiumi terheket ezután is hordozzák, a fennebbi díjaknak csak felét fizetik. A *senior* egészen mentes.

A *fennháló secundánusokra és Clossistákra* a kollégiumbeli Oeconomiáért eddig fizettetni szokott 12 kr. díj eltöröltetik.

A *más vallásuak*, kik fennhálnak, fizetnek:

az 1 o.-ban asztalos ágyhelyért 9 Rft.

" " nem asztalos ágyhelyért 4 Rft. 30 kr.

a 2 o.-ban asztalos helyért 6 "

" " nem asztalos helyért 3 "

a 3 o.-ban asztalos helyért 4 "

" " nem asztalos helyért 2 "

Ez a szabályzat életbe lépik 1805. szept. 1-én.

A *senior* az isk. év elején a díjakat felszedvén, a rector megvizsgálása után adja be a közpénztárba a *perceptorhoz*, a kinek kötelessége lesz a kémények sepretéséről, a gangok és szobák kimeszeltetéséről s egyéb, az usus által okozandó reperatiokról minden septemb. első napja előtt úgy gondoskodni, hogy az ifjak bejövetelére minden készen legyen.

Végül a Szappan-utcza felől való *ócska szobákban* az asztalos helyek ára lesz 24 kr, nem asztalosé 12 kr., a *togások* itt is csak féldíjat fizetvén.

¹⁾ L. Főtan. 1805. jan. 22 23. sz.

A többi, eddig szokásban volt praestatiók továbbra is meg-
gyatnak.

Az isk. díjak a XIX. sz. folytán fokozatosan szaporodtak sok
változáson, módosításon mentek keresztül, nevezetesen 1810. 1812.
1824. 1839, 1842. 1845. 1857.

Ezeket mellőzve, az 1899—1900. évi díjak álljanak míg itt,
mint a magyar-utczai iskolában fennálló utolsó díjak.

I. Theologusok semmi díjat nem fizetnek.

II. Gymn. tanulók:

1. *Névbeírásért* unit. 2 korona, nem unit. 4 k.

2. *Iskolai díj* valláskülönbség nélkül 4 k.

3. *Tandíj* valláskülönbség nélkül 40 k.

4. *Kórházi díj* első évben 2 k., azután 40 fill.

5. *Tanári nyugdíj* 6 k.

6. *Értesítő-bizonyítvány-díj* 2 k.

7. *Szobaszükség-fapénz* 9 k. (bennlakók 13 k.)

Bennlakó tanulók.

I. *Ágyhelydíj*

a) unitáriusok:

I. oszt. nagy ágyért 12 k., kiságyért 1 k. 60 f.

II. „ „ „ 10 k., „ — k. 80 f.

III. „ „ „ 8 k., „ — k. 40 f.

VI—VIII. o. unitárius tanulók e díjaknak csak felét fizetik.

b) nem unitáriusok:

I. oszt. nagy ágyért 24 k., kiságyért 2 k.

II. „ „ „ 20 k., „ 1 k. 60 f.

III. „ „ „ 16 k., „ — k. 80 f.

II. *Agyhasználat:*

a) nagy ágyért 1 fiókkal 6 k., két fiókkal 8 k.

b) kis „ 1 „ 3 k.

Még két díjról meg kell emlékeznünk. Az egyik az u. n.
zsákpénz, a másik az *aratásdíj*.

A *zsákpénzt* 1740 körül kezdték a togátus diákoktól szedni
a vidéki birtokos urak által adott dézma és malom vámból gyűlt
gabona Kolozsvárra szállítása végett szerzendő zsákok vételére. Ily
célra is fordított 1802-ig, mikor a K. Tanács márcz. 28-án tar-
tott ülésében 23. sz. a. eltörölte, e helyett az új diákokra a könyv-

tár számára 100 dénár fizetését tette kötelezővé. 1834. 112. pénzügyi sz. a. e díj is oda módosított, hogy az unitáriusok fizessenek 1, — a nem unitáriusok 2 ezüst forintot váltóban.

Az aratás díj jelentése az, hogy a rectornak köteles volt — legalább 1626-tól, valószínűleg azelőtt is — egy nap minden feloszt. tanuló aratni menni. E kötelességnek a togátusok személyesen tettek eleget, a secundanusok pénzzel is megválthatták, valamint a togátusok is a XVIII. sz. vége felé. A váltságdíja fejenként tett 18 dénárt. 1753. jul. 31-én voltak aratni az ig.-nak; a senior, exactor, 14 togás, 10 secundanus és 9 neutrálista. 1755. jul 14-én összesen 60-an. A főtanács aztán 1805-ben e díjat is megszüntette, úgy, hogy a tényleg élvezetében levő igazgató kapja hivatala viseléséig. Kömöczy J. püspökké választatván, e díj 1813. szept. 1-től végleg megszűnt.

VIII. FEJEZET.

Segélyezés, divisió, életmód.

A tanulók kezdettől fogva tetemes segélyezésben részesültek, melynek módja és foka a körülményekhez képest sokféle változáson ment keresztül. Ilyenek voltak:

A bennlakás, melyben az elemi osztályokba járó, nem kolozsvári illetőségűek is részesültek.

Magántanítás. Az alosztályú tanulók, mint magántanítványok, az igazgató által a felosztályúak (diákok) közt osztattak ki, kik fáradságuk jutalmául kosztot, vagy pénzt kaptak. Ez különösen sok szegény fiúra tette lehetővé a tanulhatást s a mellett nagy nevelőhatása is volt, mert a családokkal való szakadatlan érintkezés megátolta a különben szegletessé válható módor megrögzését.

Kántálás. Karácsonban és a téli nagy böjt alatt a tanulók a három vagy négy részre osztott városi híveket házról-házra felkeresték s a hol kivánták, énekeltek és köszöntőt mondtak. A böjt előtti napokban mindenik pars-ba választott a togátus ifjúság két praebendistát és két cursort. Mindenikben volt még egy salutator és egy kántor. Az egyikben vagy az iskolafőnök, vagy az ellenőr volt a salutátor s ez járt a tanároknál, kettőben a kántorságot az

ekklésia két kántorá vitte, a többiben arravaló diákok. E szokás sok változáson átmenve 1857-ig fennállott s egyik főforrása volt a tanulóság jövedelmének és fentartásának, mert a hívek közül a tehetősebbek rendre ebédet főztek, a kevésbé tehetősek pénzt adtak. 1718. után az ily főzés csaknem egészen megszűnt, de annál több lett a pénzbeli segély.

Ebédadás. A városi módosabb polgárok rendre ebédet küldtek hetenként kétszer a diákoknak, melyet a szolgagyermek, szükség esetében a novitius diákok hordtak fel 1626-tól 1800-ig. A kevésbé módosak étel helyett (20 drttól 1 mfrtig) pénzt, egy-egy kenyeret, sajtot, bort, szalonnát, 10—20 font húst, sőt egész juhot is adtak. Ilyefalvi Istvánról például 1626. febr. 25-én be van írva, hogy a Torda-utczából két hóig küldött ételt. Szegedi Gergely ápr.-ben 200 kalácsot. Kanta Mihály máj. 3-án két kenyeret és egész bárányt. (Fasc. I. 69. 1.) Paczolai Kristóf 1627. febr. 3-án két kosár sajtot és két egész szalonnát.

Astatió. A segélyezés eme módja abban állott, hogy a templomajtókban a szentmihálynap, karácsony és pünkösztől úrvacsoraosztás alkalmával egy-egy diák és mendikáns állott pohárral vagy tányérral kezében. A templomból kijövet alkalmával a hívek pénzbeli adományait elfogadták és az egész összeget az iskolafőnökhöz (senior) vitték, ki azt összeszámlálván, az astatorok illetményét kiadta, a maradékot pedig a közelebbi díjosztáskor (divisio) a tolgatusok közt a megállapított arányban kiosztotta. A mendikánsok hozományát ezeknek külön protocollumába írta be, valamint a kiosztás idejét és arányát is.

A XVIII. században, míg a Monostor- és Közép-utczákban — tehát két helyen — tartották az istentiszteletet, az astatió is e két helyen volt. Ezenkívül, míg a szegényekházáznál (az ú. n. ispotály vagy Szent-Erzsébet aggháznál) nekünk is saját papunk volt s híveink közül némelyek ide is jártak istentiszteletre, astatorok itt is állottak, sőt a lengyel unitáriusok templománál is, úgy, hogy négy helyről is kaptak egy időben segélyt. Két utóbbi megszűnven csak a két előbbi maradt.

A magyar-utczai mai templom 1796-ban fölépülven s abban az istentisztelettartás 1796. december 15-én megkezdődvén, az astálás is ennek három ajtójában történt, mely közül kettő az utczára, egy pedig kelet felől a czinterembe nyílt.

1710-ig csak a karácsoni és pünkösztí astatió volt szokásban. Husvétban és Szt.-Mihály napkor e jog a mendicansoké volt. Ekkor a hideg a szőlőt elvevén, a diákoknak adni szokott bordézmát az ekklésia nem adhatta meg, hanem a helyett rendelte a Szt.-Mihály-napi astatiót, mely aztán állandóan megmaradt.¹⁾

1716. szept. 24-én özv. Rhener Szóts Istvánné Bekk Borbára három darab ezüstpoharat ajándékozott arannyal futtatva és aranyfonállal átszótt keszkenőket az astálók számára. Mindhárman ez a felirat olvasható: „Csináltatta ezt a pohárt Rhener I.-né Bek Borbára a Kolozsvári Unitária Scholában tanuló Deákok számokra 1716. Esztendőben.“

A piaczi iskolából — ennek 1718. márcz. 30-án történt elfoglalásakor — csak e három kolduló poharat, négy csengettyüt és nehány könyvet hoztak magukkal, egyéb minden ott veszett. E poharak 1886-ban a könyvtárba helyeztetek el, mint becses ereklyék, a keszkenőket azonban egy szolgagyermek eltüntette.

Az astatió 1857-ig állott fenn.²⁾

Legatio vagy ünnepi követség. A sátoros ünnepekre a tehetősebb ekklésiákba s úri családokhoz 1—2 diák küldetett, kik a nem unitárius községekben lakó családoknál is rendes istentiszteletet tartottak. A hozott honoráriumnak bizonyos része az illetőké maradt, a többi a *divisió cassába* adatott be közös felosztásra.

Eddigi adataim szerint az ekklésiák közül az abrudbányai volt az első, mely 1710. óta legatust vitetett. 1716-ig husvétban, azután pünkösztben, később mindkettőn, még pedig kettőt. Több tehető ekklésia követte Abrudbánya példáját, birtokos uraink pedig majd mind járattak legatust, némelyek kettőt is.

Ily patronusok voltak a XVIII. században: Daniel Péter, Daniel Ferencz, Sándor Gergely ítélőmester, kaáli Kun Isván, H.-sztmártoni Biró Sámuel és fiai, Henter János, Horváth Kozma, Horváth Boldizsár, Horváth Ferencz, Tholdalagi Gábor, Daniel Klára Biró Samuné, Biró Klára (Kiskend), Balogh Dávid (Czikmántor), Szath-

¹⁾ 1626—1699. évenként 20—60—140 veder mustot kaptak.

1703. okt. 19-én 77 vedret, melyet a rector vett meg 38 mf. 4 dénárért, mely összeg 83 tógás diák közt osztatott fel. Fasc. r. III. 118. l.

²⁾ Az astatióból 1626, karácsonban a diákok jövedelme tett 25 frt, 55 drt; 1782,ben 15 mft. 50 dt.

mári Sámuel (Harangláb) stb. Az utolsó ily patronához, Miske Imrénéhez 1858. karácsonban volt legátus. A szétszortan lakó több híveket is fölkeresték ily módon és pedig három részre osztva, u. m. Szilágyság, Mezőség és Marosszék, Hunyad- és Zarándmegye. Mindegyik legátust egy „comes“ vagy „mendicans“ szolgafiú kísérte. A hozott összeg $\frac{1}{15}$ -e majd $\frac{1}{8}$ -a ment a seniornak, $\frac{1}{8}$ -a a hozónak, a többi közös osztályra maradt. Az egyházakban a híveket házanként keresték meg. Abrudbányai híveinktől ily módon 1710-től 1799-ig összesen 2815 mft 56 dr folyt be a tógások s mintegy harmada a mendicansok részére.

A főtanács 1857-ben 31. sz. a. az összes legatiókat is megszüntette, de egyes ekklésiák kívánata szerint ma is fennáll.

Mennyi kedves emlék, víg történet, adoma fűződött a legatusok és mendicansokhoz!

Üdvözlés.

A vidékről Kolozsvárra érkezett urakat és uraszszonyokat az „exploratorok“ tartották számon. A jelekből azt lehet következtetni, hogy ezek ma is kitünő „detektívek“ lennének. A vendég alig pihente ki az akkor terhes utazás fáradságát, bekopogtatott a „Senior“ által kiküldött két-négy diák s a szerencsés megérkezés feletti örömenek kifejezése után még áradozóbb szavakkal köszönte meg a kapott frtokat, melyek közös osztályra, szintén a divisió cassába adattak be.

Lakodalmi és temetési köszöntés.

A lakodalmi, keresztelési és temetési eseteket szintén az exploratorok kötelessége volt jó előre a „Coetus“-nak bejelenteni, mely illő versek írásáról és kedvező kilátás esetében ki is nyomtatásáról, a lakodalomra ajándékvételéről stb. gondoskodott. Meg is volt a jó eredmény, mert a kollégium nagy kandéiraiban a mendicansok 3 napig hordták az ételt-italt s a vendégsereg dénárjai bőven peregtek a mulattató vers szavalók perselyébe.¹⁾

¹⁾ Midőn Henter János főgondnokot 1752. jun 15. Szamosfalván eltemették, özvegye 3 napig 3-szor vendégelte meg az egész tanulósgot; pénzben is adott 8 mft 19 drt.

1669. ápr. 1-én egy szöcs lakodalmát is — szokás szerint — verssel és énekkel tisztelte meg a Coetus. Itt azt a tréfát engedték meg magoknak, hogy étellel, itallal jól megvendégelték, de utoljára róka hust adtak. Nagy hire lett a városan; így a diákok is megtudván, lett hadd el hadd, a szegény — meglehet ártatlan — szöcs családnak, míg a céhmester ki nem békítette.

Virasztás betegeknél.

Ez terhes betegnél vétetett igénybe, de sok visszaélésre szolgálván alkalmul, úgy látszik 1718 után már eltöröltetett.

Hagyomány és ajándék. Gyakori eset volt, hogy a végrendelezők bizonyos összeget úgy hagytak az iskolára, hogy az temetésük után kiadatván, a diákok közt a maguk törvénye szerint osztassék ki. A Mikó Ferencz temetése után pl. 1635-ben 300 frt osztatott ki a togátusok között. Bethlen F. temetésén 1653. aug.-ban szintén 300 frt; özv. Mikes Mihályné temetésekor 1679. jun. 29-én 73 mfrt.

Az ajándék is sokféle volt,¹⁾ de legérdekesebb az, hogy a város gazdák a piacon confiskált mindenféle sületlen ételneműt, éretlen gyümölcsöt a kollégiumba több versen küldöttek. Nincs följegyezve, hogy a diákok hidegletést kaptak volna.

Munkavállalat. Talán hihetetlennek fog tetszeni, hogy szegényebbsorsú diákjaink még 1820. körül is a szünidőkön épen úgy mentek kapálni, kaszálni, aratni, mint az alsóbb osztályúak; pedig erre számos adatunk van. És ez a valódi „törzs hajlításakor is lábnyújtási“ kör nem szorítkozott csak a kolozsvári határra, hanem kiterjedt a vidékre is egész Tordáig, Székig, Fenesig. A XVII. században Tholdalagi András gazdag unitárius főúr egész csoport diákot vitt ki az aratásra Iklódra s gabonával megrakott szekerekkel küldte vissza.²⁾ Épen így még néhány patronus birtokos a nyári időre egy-két diákot vitt magához — úgy gondolom felügyelőnek — kit aztán egész évi költséggel bocsátott vissza. Ezeket *alumnusoknak* nevezték. Ilyen alumnusa volt Daniel Ferencznek 1734. nyarán Pálfi Béni, Sándor Gergelynek 1736-ban Eperjesi György, Maurer

¹⁾ A 17-ik században Paczolai Kristóf, Henter Pál, Mikes Mihályné, Angyalosi Jánosné és még sokan csaknem minden évben küldenek 5—20 sajtot, 1 2 egész szalonát, kolbászt, kenyeret, bárányt, malacgot. Volt honnan megrakni a coetus négy asztalát. 1644. nov. 11-én Kövendi György Szentmárton napjára küld a magyar diákoknak öt fazék ételt és öt veder bort, a mendicánsoknak egy fazék ételt, egy kenyeret és egy veder bort. Fasc. I. 248 l. 1684. decz. 16-án Solymosiné, 17-én Linczogh János öt-öt asztalnál vendégelik meg gazdagon az egész ifjúságot.

²⁾ Többek közt 1689 aug. 4—25 húsz diák volt Faragóba is Tholdalaginál aratni. Fasc. II. 463. l.

Gábornak Körmöczy József (püspökünk atyja), Henter Jánosnak Péterfi György stb.

Szőlőművelés. Solymosi Simó István 1685. márcz. 9-én házson-gárdi két hasáb szőlőjét oly feltétellel testálta a diákoknak, hogy azt miveljék és használják. Ehhez Erdő István senior és Szombat-falvi Miklós a „nemes coetus gazdája“ 1762. jan. 12-én még egy hasáb pusztát és gyümölcsöst vásároltak az ifjúság pénzéből 22 mft 44 dral, melynek kiterjedése három fertály s szomszédja keletről a kollégium szőlője, nyugatról a temetőkapura járó sikátor. 1754. nov. 5-én a szomszéd szőlőt szintén megszerezték.

Ugyancsak egy-egy drb szőlőt ajándékoznak vagy testálnak a diákoknak Márczi Sámuel abrudbányai gazdag polgár és neje Almási Borbára, Rhéner Szócs Istvánné Bekk Borbára és Wisso-váti András.

E szőlőkben és kertekben minden munkát az ifjúság saját-kezűleg végzett. A bort, gyümölcsöt a kollégium pinczében a senior gondosan kezelte, míg kedvező áron eladhatták. Ára a divi-siocassába ment. A XVIII. század végén pénzzel és kárral kezdet-ték mivelteni, miért a főtanács határozatából 1802-ben árverésen eladattak.

Itt meg kell még említenem, hogy a kollégiúmnak a XVII. század közepétől maig meglevő játszóhelyét, a *Kismezőt* egészen 1815-ig szintén az ifjúság maga sánczolta, kerítette, nyulfogókkal ellátta. ¹⁾

E munkában való nevelésben leli magyarázatát az a tény, hogy iskolánk még a közelebb letűnt században is annyi jeles gazdatisztet, jószágigazgatót adott az uradalmaknak ²⁾

Az előszámlált kútforrásokból elég bőven folyt az áldás. En-nek bizonyítékául az isk. anyakönyvek és számadások szerint álljon itt egy pár évi bevétel:

1627-ben az évi összes bevétel	469 mft 57 dr.
1628-ban „ „ „ „	500 „ 43 ¹ / ₂ dr.

¹⁾ A «Kismező» történetét megírtam a Ker. Magv.-ben 1885. 304. l.

²⁾ 1666. jan. 19-ről ily bejegyzés van a többek közt: «Ampliss. Auner Gábor úr fát adott az erdőn, melyet a diákok levágván, ma hazahoztak a coetus számára.» Fasc. II. 216. l.

1765-ben volt a bevétel.		
1. Karácsoni kantálásból		93 mf. 65 dr.
2. Böjti	„	57 „ 54 „
3. Astaticból karácsonban		10 „ 01 „
„ pünkösztben		9 „ 04 „
„ Szt.-Mihálynapkor		8 „ 36 „
4. Legatióból karácsonban		35 „ 70 „
„ husvétban		32 „ 15 „
„ pünkösztben		76 „ 82 „
5. Lakadalom, temetés stb.		126 „ 11 „
6. Borból		59 „ 06 „
7. Hagyományból		22 „ Oláh Mi-
hály nevü n.-ajtai székely embertől.		
8. Buzából		12 „

Összesen 542 mf. 44 dr.

Mindezek a pénzek a séniorhoz folytak be az ugynevezett *divisionális cassába*.

1799—1800 tanévben e cassa bevétele tett 1061 mft 72¹/₂ drt.

A medikansoké 85 mft 46 „ „

E cassát évenként rendszeren négyszer osztották el a togátus diákok közt, melyet *Generalis divisió*nak neveztek. Ekkor összegyűlt az egész testület (Coetus). A senior fizetésül kapta az összegnek ¹/₃-át, a légátusok, böjti kántálok az általok gyűjtött összegnek ¹/₁₅-ét. A mi fenn maradt, azt elosztották, de a kiknek valami hibájok volt, az eme törvény szerint leírott összeget levonták, s a közkiadásokat — mint a szőlőműveléshez szükséges karokat, eszközöket, a betegeknek az orvosságot, meghalt társak temetési költségét stb. — ebből fedezték.

A felosztás aránya sokszor és sokféleképpen változott.

Volt még u. n. *partialis divisio* oly adomány v. hagyományokból, melyek azonnali kiosztásra adattak.

Legrégibb s így legnevezetesebb a *Septimialis divisio*.

A míg ugyanis a János Zsigmond fejedelem által a kolozsvári kollégium fenntartására adományozott dézma negyedét (quarta) is 1718. el nem foglalták: a tógás diákok a kolozsvári ekklesiától, mint ezen quarta s általában az iskola minden pénze és vagyona kezelőjétől minden két hétben, vagyis minden hónap 15-én és 30-án 7 mft.

68 drt., tehát havonként 15 mft. 36 drt, kaptak, kivéve a nyári két hónapot. Erre együtt járt 15 mft. 36 dr. Pontosan ki is osztatott különböző arányban, a fennmaradt 32 dr. a senior díjául maradt.

1718. után főuraink adóztatták meg magokat, adakozván évenként pénzt v. gabonát, melyhez járult az esperesek által az ekklésiáktól és egyesektől gyűjtött ú. n. *Collecta*. Az ily jövedelmet is, mely a tordai iskola fenntartására is *szolgált*, 1724-ig a kolozsvári ekklésia kezelte.

Ez évben az iskola jövedelmeit elválasztották, külön pénztárnokra birták s valamint más kiadásokat, úgy a *Septimana divisio*t ezen jövedelmekből fedezték.

Ez is 1856-ig állott fenn.

Az utolsó ilyenmű *divisio* volt a *Suki divisio*.

Suki László ugyanis a tógátus diákok jutalmazására is 300 mftot. rendelt évenként fordíttatni. Ez legelőször 1793. jun. 30-án osztatott ki, és pedig a 7 köztanító kapott fejenként 15 mftot (105. mft); a togátusok 3 osztályba sorozva, különböző arányban a többit.

Ez is sok változáson ment keresztül. 1850-től 1901-ig 52 frt 50 kr. o. é. osztatott ki minden tanév végén a togátusok közt.

1839. szept. 1-én új iskolai törvények lépven életbe, fenti *divisio*k kiosztása megváltozott. Ezután csakis a tanév végén volt, tehát egy *divisio*, és pedig 1857-től kezdve a Suki féle, a temetésekért s a legátiokból hozott összegekből.

A *divisio*kat főleg 1860. óta, az egyes jóltevők szeretteik emlékére tett nagylelkű állandó alapítványai váltották fel, melyek az illetők neve alatt, a rendelkezők akaratának kegyeletes tiszteletben tartásával adattak ki.

Éléstár. (Conservatorium.) Conservatoriumnak, dispensatoriumnak neveztetett a kollégiumnak egyik terme, hová hazulról hozott, vagy küldött mindenféle élelmiszert kötelező volt minden tanuló beadni jegyzék mellett. Felügyelője conservitornak vagy dispensátornak neveztetett, ki reggel 7, délben 1 és este 7 órakor adta ki a jelentkezőknek a kívánt czikkeket. Bizonyos időnként szintén változó, de általában csekély díjat fizettek fejenként, melynek fele a felügyelőé volt. Ily éléskamra még 1820-ban is létezett.

Ez éléstárba rakták a kegyes ajándékokat is, melyekkel nagy számmal találkozunk.

1666. jan. 15-én Nzts Bodoczi Mária, RácZ Józsefné küldött 10 véka búzát, decz. 2-án Musnai Márton 9 vékát, özv. Kemény Péterné 12 vékát.

1673. decz. 20-án Henter Pál küld 20 véka búzát, melyet 3 mft. 60 drért adtak el.

Gyerőfi Györgyné nevével 1680-ban találkozunk először, a ki ez évi jan. 25-én küld 100 véka búzát, decz. 14-én ismét 100 vékát, szept. 17-én P. Horváth Kozma 88 vékát, Henter Pál 160 font túrót nov. 10-én Tholdalagi János 100 vékát.¹⁾ És így megy ez évről-évre megszakadás nélkül.

IX. FEJEZET.

Jóltevők.

Ha a jóltevőket név- és adományok mennyisége szerint elő akarnók számlálni, köteteket írhatnánk tele. Hely és időhatárt szab a kegyelet és hála ily módon való nyilvánításának. Ezúttal inkább csak általánosságban s csak a legnevezetesebbek kiemelése mellett kell maradnunk.

A jóltevők közt első helyen áll *János Zsigmond* fejedelem, ki 1562-ben a kolozsvári dézmanegyedet kollégium fentartására adományozta.

Második helyre a *kolozsvári anyaekklésiát* és ennek híveit kell tennünk, a kik három századon keresztül az iskolát édes gyermeköknek tekintették, érdekeiket védték, ügyeit intézték, tanárait 200 éven keresztül képeztették és fizették, tanulóit pénzzel, élelemmel ellátták.²⁾

Az anyaekklésia után a XVII. sz.-ban kiemelendők: Hidvégi Mikó Ferencz, ki a XVII. sz. második és harmadik tizedében külö-

¹⁾ Fasc. II. 376. és 378. l.

²⁾ Az ekkl. jótéteményei viszonzásául a diákok kötelessége volt a tem-lomba és temetésre járás, ünnepnapokon és vasárnap délután prédikálás; lámentatio éneklés husvét nagyhéten. A nyári szünidőn 12 diáknak itt kellett maradnia, kiket azonban kosztal elláttak és kapták a 15 mf. divisiót, a szentmihálynapi astatio jövedelmét is.

nösen a Baranyamegyéből jött tanulókat segélyezte s halálakor 3500 frtot hagyományozott a diákok taníttatására.

Mikes Mihályné, Paczolai Borbára életében 2000 drb aranyat adományozott.

Vargyasi Daniel István és neje, Petrichevich-Horváth Ferencz és Miklós pénzzel, gabonával és tanácsaikkal sokszor segítették ki az ekklésiát. Méltó utódaik követték s maig is követik a buzgó elődök lelkesítő példáját.

Ide sorozandó Gyerőfi Györgyné, Kemény Kata, ki testvér volt Daniel Istvánnéval. E vallásához hű ragaszkodásáért a jezsuiták és bérenczeik által sokat üldözött, szenvedett, fiaitól is egy időre megfosztott nő 1680-tól kezdve haláláig csaknem minden évben 2—300 véka búzát, télen a szalonnát, túrót, tavasszal a bárányt szekér számra küldötte a tanárok és tanulók számára. Mákói szép birtokát is az iskolának testálta volt, de ezt kath. vallású veje katonai karhatalommal elfoglalta.

A XVII. sz. végéről még csak *Kmita* Andrásnét említem, ki az ifjúság sokoldalú segélyezése mellett, az ekklésiának 1697-ben 6748. mfrton nyomdát szerzett, melyben vallásos könyveink kinyomatását — a mi 1693-ig tiltva volt — csak éppen megkezdették a bekövetkezett Rákóczy-szabadságharcz miatt. E nyomdát 1716-ban elfoglalták.

Egyházunk néhány lelkes tagja a XIX. sz. elején egy nyomda szerzését újból tervbe vette, mi végre kaáli Nagy Miklós 1812-ben ígért is 500 Rfrtot. Mások is adakoztak, úgy, hogy 1814-ben Döbrentei Gábortól 1230 Rfrton meg is vették a hat mázsa 48 fontot tevő betűket és berakták a kollégiumba, a földszinten, a később levéltáruul használt kis szobába. Eleget folyamodtak aztán a nyomda felállításának megengedéséért, de ez 1818-ban a fels. udvartól is megtagadtatván, 1819-ben eladatott Török István nyomdásznak a vett áron. ¹⁾

Brassai Sámuel 1848-ban újra felajánlta egynek saját költségén való felállítását, a mit köszönettel el is fogadtak, de a bekövetkezett szabadságharcz és országos romlás ezt is háttérbe szorította. ²⁾

¹⁾ Lásd: Prot. G. Cons. VIII. köt. 254. l.

²⁾ Lásd: Főconsist. 1848. 220. sz.

A sütőházakat kell még különösen kiemelni a XVIII. sz.-ban tett alapítványok közül. Ilyen kettő volt. Egyik a Tivoli-utca keleti szegletén levő telek végében, a Bánffy-udvar kapujával szemben. E telket, mely régen a nevezetes Linczegh-családé volt, 1746. márcz. 8-án vették meg a kaáli Kun István és V. Daniel Ferencz által adott dézmabúzák árából 445 mft és egy 45 vékás szántóval. A magyar-utca felőli házat tanári lakásul használták, a végében levő sütőházat pedig 1746. ápr. 20-tól 1787. ápr. 1-ig házilag kezelték; 1806-ig bérbe volt adva, azután 1827-ig ismét házilag. Ekkor bér-lakássá alakították át. 1870. márcz. 20-án fontos okból örökösen eladatott 2000 frtért o. é. úgy, hogy ez összeg tanári lakás építésre fordítottassék.

A házi kezelés idejében innen a püspök és tanárok bizonyos számú kenyeret kaptak hetenként, a mi nagy segítség volt a csekély fizetés mellett.

A másik sütőház a görbe szappany-utca nyugati oldalán volt, a szép-utca szegletétől a második telek, melynek ablaka előtt az utcai kút most is megvan. E szép telket özv. H. Szentmártoni Biró Györgyné, Stentzel Klára 1755. márcz. 26-án ajándékozta az ekklesiának, ez pedig a kollégiumnak. Az előbbi módjára ez is kevés ideig bérbe adva, azután házilag kezelve. Örökösen eladatott 1830. okt. 17-én 1000. Rfrton.

A XVIII-ik század legnagyobb jóltevői voltak:

Daniel Péter, Daniel Ferencz s ennek fia szintén Ferencz, P. Horváth Kozmáné, Folti Borbára és fia Boldizsár, unokája Miklós; P. Horváth F.¹⁾ hasonszerű fia és unokája, kénosi Sándor Gergely. Mindezek mindjárt a piaczi kollégium elvételét követő években nagy mennyiségű gabonával és más terményekkel járultak évenként a szükségek fedezéséhez. Később egyik-másik jószágaik gabona dézmáját, malmaik szombati vámját adták e célra.

Hasonló segélylyel voltak: a Horczi Gálfalvi, S. Szentiványi, Gidófalvi, Maurer, S. Szentiványi Henter, Símén, Pekri, Toroczka, stb. családok tagjai.

Időnként tetemesebb segélylyel járultak az Árkosi Benkő, Belényesi, Biró, Csegezy, Daczó, Donáth, Jármí, Iszlai, kövendi Gál, Marothi, Mártzi, bölöni Míkó, Ozdi, Sárosi stb. családok tagjai is.

¹⁾ Életrajza és alapítványai Kereszt. Magvető 1878. 136—177. l.

Még egy család hiányzik a fenti szép koszorúból, a F.-Suki kihalt Suki család, mely egykor hazánk történetében is nagy szerepet játszott, még a XVII-ik században is magas hivatalokat viselt. E család tagjainak is csaknem minden tagjával találkozunk, a hol egyházunk és iskoláinknak kellett áldozatot hozni. Legutolsó férfi tagja Suki László pedig 1791. febr. 14-én kelt adomány és illetve végrendelező levelével feltette a koronát s példaadásával oly fátylát gyujtott, melynek fénye nemcsak az akkor nyomorral küzdő egyházra és iskolára boruló sötétséget oszlatta szét, hanem fénye még a XIX. századot is bevilágította. — Ő a XVIII. század végét halhatatlan emléküvé tette. Nagyszerű hagyománya, mely pénzben és értékekben 78725 mft. 08¹/₂ drt tett, képesítette az egyházat a tanárok silány és bizonytalan fizetésének megjavítására és biztosítására, a magyar-utczai toldott-foldott összeroskadó félben levő kollégiumnak alapjából újra építésére. ¹⁾

A XIX. század jóltevői hosszú sorát azok nyitották meg, kik 1805-ben Kolozsvárt az 5-ik tanári széket megalapították, adván e célra 1805. jul. 5.

V. Daniel Elek	500 mft.
P. Horváth János	500 „
P. Horváth Miklós	1000 „
P. Horváth Károly	1000 „
P. Horváth Julia	200 „
S. Simén János főstrázsa mester	500 „
íj. Maurer Sándor	500 „
S. Szentiványi Sámuel	500 „
K. Sándor Lajos	500 „
Biró József	500 „
Jármí Miklós	400 „
K. Nagy Lázár	500 „
S. Szentiványi György	200 „
B. Sikó István	240 „
Belényesi Zsigmond	200 „
Ab. Nagy Mihály	200 „

¹⁾ L. Körmöczy János Arany könyve 75—80. l. Életrajzát Nagy Lajos tanártól Kereszt. Magvető. 1863.

Jármi János	200 mft.
D. Pataki Sándor	100 „
D. Pataki Sámuel	100 „
D. Sándor Gergely	100 „
K. Orbók László	300 „
Mihály János	100 „
Sepsi Szentiványi Dániel	360 „

Összesen: 8700 mft.

A XIX. században általános közadakozás háromszor volt u. m.

a.) 1811. a devaluatio miatt, mikor is Kömöczy kiküldetvén, az egész egyházban gyűjtött összesen: 76.230 mft 39 drt.

b.) 1817. és 1818-ban a szük termések miatt beállott nagy drágaság miatt, mikor gabona gyűlt.

c.) 1856—57-ben, mikor az absolut kormány iskolánkat bezárással fenyegette, a főtanács által az 1856-ban kibocsátott megkeresés folytán az őseinkhez méltó buzgóság és lelkesedés oly mértékben nyilvánult, hogy az 1857. évi jun. 7-én tartott főtanácsban K. Nagy Elek főgondnok bemutatván a Pákei Lajos isk. felügyelő gondnok által csupa buzgóságból készített arany könyvet, bejelenti, hogy az ekklésiák aláírtak összesen 78.000; papok, tanárok, mesterek és egyes hitrokonok 56.000, együtt: 134.000 ezüst frtot. E nagyszerű áldozatkészség tette lehetővé, hogy a főtanács az iskolákat megtartható állapotra emelte. ¹⁾

Bármennyire ösztönöz is a hála érzete minden egyes adományozó és végrendelező nevét nyilvánosságra hozni, hely és idő csak a legnevezetesebbre kényszerített szorítkozni. Ilyenek voltak:

Ifj. Daniel Elek, a ki 1817. jan. 5-én kelt ajándék-levelében 3000 mft alapítványt tett kolozsvári főiskolánk szegény tanulói segedelmezésére.

Kissolyosi Koncz János 1829—1861-ig irt több rendbeli ajándékozó leveleiben és végrendeleteiben fő- és mindenik algimnáziumok tanulói részére igen tekintélyes összeget adott és hagyományozott. ²⁾

¹⁾ Lásd 1857. évi főtan. 3 és 81 sz. a. fontos határozatait.

²⁾ E hagyományok összege kevés kivétellel, a bányabükki birtokokba van fektetve.

Augusztinovich Pál 1837. okt. 1-én kelt végrendeletében ladomosi birtokát, minden tőkéit, könyvtárát stb. hagyta első sorban a kolozsvári főiskolának. E birtokhoz megszereztetett az alamori birtok és a ladomosi gr. Bethlen-féle birtok-rész, úgy, hogy most az egész hagyaték közel 4000 holdat tesz egy tagban.

Bölöni Farkas Sándor, Gedő József, n.-ajtai Kovács István Brassai Sámuel, dr. Joó István, dr. Bartok István nagybecsű könyvtáraikat hagyták az iskolának s Farkas Sándor annak gyarapítására bizonyos tőkét.

Kelemen Benő és családja 1873. jun. 22. a kollégium kórházát alapították és felszerelték,¹⁾ összesen került 7100 frt o. é.

Id. Rédigér Károly 1843. febr. 11-én kelt ajándékozó levélben a jogi tanári széket alapította meg 10.000 ezüst Rft. tőkével.

Gálfalvy Imréné, Sala Károlina 3000 frttal, az amerikai *Richmond Anna* 15.000 dollárral, *Kovács Dénes* és neje *Bencze Anna* mintegy 30.000 frt értékű birtokkal egy-egy tanári székeknek tették le alapját.

Özv. *Gyergyai Ferenczné*, *Bartha Susánna*, *Brassai Sámuel* és n.-ajtai *Incze Mihály* a tanárok özvegyei és árvái segélyezésére hagytak szép összegeket.

Lokodi Sándor Mózes körösbányai ügyvéd 1846. jan. 3-án összes vagyonát hagyta a kolozsvári kollégiumra, mely közel 15 ezer frt értéket képviselt.

A tanulók részére ösztöndíj alapítványokat tettek:

Árkosy P. Lajosné, Gyergyai Borbára 1869. jun. 18-án 1000 frt o. é.

Bagoly Sándor 1866. okt. 29-én 4000 frt.

Berde Mózsa 1868. aug. 20-án 1000 frt.

Bulyovszky Gyuláné 1875. nov. 21. 100 frt. 1884. ápr. 19. 400 frt.

Derzsi János M.-Vásárhelyt egy emeletes házat.

Dr. Demjén Farkas 1883. szeptember 9-én 2000 frt.

Fejér Márton és neje, Gyergyai Róza 1863. decz. 24. Ödön fiok emlékére 1000 frt., 1864. jul. 3. szépíráásra 150 frt, 1868. decz. 27-én kórházra 1000 frt.

¹⁾ A kollég. kórháza alapítását lásd Kereszt. Magvető 1874. 237—245. l.

- Koronka Lászlóné, Mátyus Katalin 1000 frt.
 Id. Lászlóczky Péter örökösei 1894. febr. 22. 200 frt.
 Magyar Mihály Árpád öcsese emlékére 1892. febr. 21. 30 frt.
 Mártonfi Györgyné, Koncz Julia 1873. okt. 10. 6000 frt.
 Paget Károly és neje 1869. aug. 27. 5550 frt.
 Özv. Pap Sándorné 1887. szept. 15. 100 frt.
 Peielle István és neje, Rauch Katalin 1886. ápr. 16. 3000 frt.
 S. Simén Elek 1815. jan. 7. 3000 mft (könyvtárra).
 H.-almási Szabó Mózes 1887. febr. 5. 1000 frt.
 S. Szentiványi Szentiványi Gyula és neje, Szabó Polixéna 1878.
 aug. 24. 200 frt.
 Szilvási László 1862. május 16. 200 frt.
 Tóth Ferencz 1890. nov. 19. 500 frt.
 Szász Gergelyné, Incze Klára 1864. május 29. 100 frt.
 Ürmössy Gyula, Simén Domokos könyvtár alapul 1884. jun.
 3. 300 frt.
 Gálfalvi Imréné, Sala Károlina K. Nagy Sándor emlékére 1877.
 ápr. 1-én 500 frt.
 Kelemen Benő 1869. jun. 25. czipóra 2000 frt.
 Kelemen Benő ugyanakkor az Angliába menő akadémita ré-
 szére 2000 frt.
 Kovács Dénes a Kovács Árpád keresztfia emlékére 1887.
 decz. 1000 frt.
Az osztrák cs. k. kormány „Erdélyi kincstári ösztöndíj“ cz.
 alatt 1851. okt. 1-től 5 tanulónak adott segélyül havonként 5 ezüst
 Rfrot, mely ma is folyamatban van.

Id. Fekete Pál kolozsvári buzgó hitrokon 1856-ban 400 ezüst
 Rft. mellett temetkezési helyet ajándékozott a kolozsvári papok, ta-
 nárok és tanulók részére.

Ezeken kívül különösen P. Horváth Kálmán, Paget János,
 Kaáli Nagy Elek, Fejér Márton, Pákei Lajos, Ürmösi Sámuel, Kővári
 László, Molnár Sándor, Gyulay László járultak igen gyakran az
 egyház és kollégium oltárához.

A jóltevők sorát fejedelem kezdte meg, hadd zárja be is fe-
 jedelem. Mert az áldozathozatal tekintetében *Berde Mózsá* valóban
 annak nevezhető. Gyermekkorától öntudatosan munkálkodva és ta-
 karékoskodva, 1888. szept. 10-én kelt végrendeletében összes va-

gyonát az unitárius felekezet egyházi és nevelési czéljaira hagyta. Az 1893. szept. 22-én bekövetkezett halála után felvett hivatalos leltár szerlnt az összes hagyaték becsértéke 672.569 frt 81 kr. o. é., melyből 50.000 frtot a kolozsvári kollégium építésére, 50.000 frtot tanári fizetésekre rendelt s ezen kívül Kolozsvárt 100, Tordán 50 és Kereszturon is 50 tanulónak naponként 3—3 czipót; a sz.-kereszturi gimnáziumnak szintén 100.000 frtot. Valamint a múlt század elején Suki László, úgy most Berde Mózsa tette képessé az egyházat, hogy a kolozsvári kollégiumot a kór kivánalmainak megfelelőleg felépítse és sok más szükségéit fedezhesse.

X. FEJEZET.

Tanárok képzése, tanárok és tanulók száma. Tannyelv. Tantervek.

A kolozsvári kollégiumban eleitől kezdve 4 rendes tanár volt 1805-ig, a mikor az 5-ik tanári szék közadakozásból felállított és 6—7 úgynevezett köztanító a végzett diákokból az alsó osztályok tanítására. 1859—1891-ig nyolcz, s ettől kezdve tíz rendes tanár és két-három h. tanár és a szaktanítók.

A tanárok a külföldi egyetemeken képeztettek, 1658-ig a városi tanács, ettől 1718-ig az anyaekklésia, azután vagy egyes pártfogók vagy az egész vallásközönség költségén, a 16. században az olasz, a 17-ben a németalföldi, a 18-ban a német, a 19-ik században előbb a német, utóbb az angol egyetemeken. Egy-egy tanárjelölt a szükség szerint 3—4—5, sőt volt eset rá, hogy 10 évig is künn volt. 1730-ig egyik tanár rendszeren orvos-doktor volt, a ki természeti tudományokat tanította, mire mindig kiváló figyelemmel voltak. A bécsi kormány mindenképpen akadályozta, sőt pl. Szentiványi Mihálytól meg is tagadta az akadémiára menetelt, némelyiket Bécsnél nem bocsátotta tovább.

A theologia 1847-ben választatott állandólag külön két éves tanfolyammal, addig minden tógatus egyszersmind a theológiát is tanulta és végezte.

A tanulók száma a 17. és 18. században 150—230 közt, a 19. század elejétől 250—350 közt váltakozott.¹⁾

A tanterv általában megegyezett a többi protestans iskolák tantervével. Az időnkénti tantervekről, tankönyvekről és tanmenetről, a tanárok irodalmi és köztevékenységéről egész könyvet lehetne írni. Hely és idő azonban e tekintetben is szűk tért enged meg; 1880-ban évi értesítő adatván, ezekből tudomás szerezhető, a korábbi időkről álljon itt egy pár adat.

1639. márcz. 1-én következő tanrend van feljegyezve:

Dálnoki T. Mihály igazgató folytatja a logikát és görögöt.

Dálnoki János kezdi a physikát és theologiát.

Dálnoki Lőrincz a rhetorikát Cicero beszédei magyarázatával.

Rádeczky Mihály az ethikát és poésist.

Osztálytanítók:

Szentiváni Orbán Tamás isk. főnök.

Kilyéni György,

Szentgyörgyi Basil

Ilyefalvi István.

Hogy a 18. sz. végén milyen volt a tanítási terv, kitűnik az 1787/8. évi tantervből, a melyet és az 1794. évit ide iktatom. A németnyelvi órák nagy számát II. József császár uralkodása teszi érthetővé.²⁾

Tanterv az 1787/88. tanévben.

Az I., II. és III. — theol. és philos. osztályok (a mostani VI., VII., VIII. gimn. oszt. és theol.) tanrendje.

¹⁾ A mi tanulóinkat túlnyomólag mindig a székelyföld adta. A megyékről aránylag kevesen tanultak, minek oka az, hogy a jobbágyfiukat a legtöbb — más vallású — földes úr abban akadályozta, a szülőket még be is börtönözte. A székely határőrség felállítására után a katona szülők és tanulófiak is sok zaklatásnak voltak kitéve. Szünidőre hazamenve azonnal fegyverbe öltöztettek. miért sokan még nyári szünidőn is Kolozsvárt maradtak. Így tett pl. néhai Berde Áron tanárunk is, a ki keserűen panaszolta, hogy a «Comando» mint «Vagabundust» köröztette.

²⁾ A németnyelv 1784-ben hozatott be. Az alosztályúak két csoportba voltak osztva: «nagyobb német és kisebb német» osztály czim alatt. Az 1788—1789. évről ily bejegyzés olvasható az Augusztinovich Pál tanító neve után: «Ebben a scholaris esztendőben a németnyelv becsülete lejára s a porba esék, számkivetésbe küldeték, szerencsés útat. Felix iter!»

1-ső éves philosophusok.

- 1-ső félév: Dogmatica theol, logika, német, görög.
 2-ik „ Moral. theol., metaphysika, zsidó és arabnyelv.

2-od éves philosophusok.

1-ső félév: Moral. philosophia, ius naturae, arithmetika, algebra, pastor. theologia, syr grammatika.

2-ik félév: Polemica theol., geographia, Eccles, historia, theol. encyclopoedia, németnyelv.

3-ad éves philosophusok.

1-ső félév: Geometria, physik. gener, a theologia ismétlése.

2-ik „ Physika partikul. és a theol. folytatása.

Vagyis volt hetenként:

1. Theologia	5 óra
2. Mathesis és physika	5 „
3. Philosophia	4 „
4. Geographia és univers. hist.	2 „
5. Hist. eccles. és keleti nyelvek	4 „
6. Németnyelv	4 „

Összesen: 24 óra.

Az alosztályok órái az 1787/88. tanévben.

III. Rhetorica Classis.

1. Catechesis (hetenként)	4 óra
2. Geographia és univers. historia	2 „
3. Németnyelv délelőtt és délután	12 „
4. Regulae rhetoricae	3 „
5. Exercitium in stilo comp. septimanale et declinatio	2 „
6. Exercitium extemporaneum	1 „
7. Expositio ex Justino	4 „

Összesen: 28 „

IV. Poetica Classis.

1. Catechesis	4 óra
2. Geographia et univers. hist. alternat.	2 „

3. Németnyelv (minden d. e. és d. u.)	12 óra
4. Regulae poeticae	3 „
5. Exercitium septimanale et declamatio	2 „
6. Exercitium extemporaneum	1 „
7. Expositio ex metamorphosi Ovidii	4 „
	<hr/>
	Összesen 28 „

V. *Syntactica Classis.*

1. Catechesis	1 óra
2. Regulae syntacticae	4 „
3. Expositio ex Cornelio Nepote cum applicatione expressionum ad Regulas syntacticas	3 „
4. Exercitium septimanale in Stylo componendo	1 „
5. Elementa Geographiae et Historia alternatim	2 „
6. Exercitium extemporaneum	1 „
7. Arithmetica	2 „
8. Cantiones	1 „
	<hr/>
	Összesen: 15 „

VI. *Ethymologica Classis.*

1. Catechesis	1 óra
2. Regulae ethymologicae	4 „
3. Exercitium Septimanale	1 „
4. Geographia et univers. Hist.	2 „
5. Expositio e dialogo Sacro Castellionis cum app- licatione	3 „
6. Exercitium extemporaneum	1 „
7. Arithmetika	2 „
8. Cantiones	1 „
	<hr/>
	Összesen: 15 „

VII. *Coniungist., Comparist. et declinist. Classis.* (Tannyelv latin és magyar).

1. Catechesis et Cantus	2 óra
2. Coniugatio, Comparatio et declinatio	6 „

3. Arithmetica	2 óra
4. Geographia	1 „
5. Expositio	4 „
<hr/>	
Összesen:	15 „

VIII. Pura Germanica Classis. (Tannyelv magyar).

Betű ismertetés, olvasás, német írás és phraseologia, mindennap 2 óra. 12 óra

IX. Magyar osztály.

1. Catechesis	1 óra
2. Számvetés	1 „
3. Betűzés és olvasás	8 „
4. Magyar írás	2 „
5. Ének	1 „
<hr/>	
Összesen:	13 „

1794. szeptember 1-től a philosophiai tanfolyam négy évre osztott s e szerint tanultak:

I. éves philosophusok.

1-ső félévben: theol., görög, német, logika.
2-ik „ theol., zsidó, német, metaphysika.

II. éves philosophusok.

1-ső félévben: theol., görög, német, moral. philos., geografia.
2-ik „ theol., zsidó, német, ius naturae, chronologia.

III. éves philosophusok.

1-ső félévben: theol., görög, német, mathesis, univ. hist.
2-ik „ theol., zsidó, német. geometria, hist. patr.

IV. éves philosophusok.

1-ső félévben: theol., physika, német.
2-ik „ theol., physika, zsidó.
A végzettek tanultak még theológiát.

Minden szerdán reggel volt szónoklati gyakorlat s vasárnap reggel praedicatio gyakorlat. ¹⁾

A secundanusok vagyis a világi pályára készülők tantárgyai 3 évre voltak beosztva.

Az alosztályok, mint eddig.

Igen nevezetes újítás történt a Brassai Sámuel tanár buzgókodása folytán 1841. szept. 1-én, mert ekkor tannyelvül latin helyett a magyar nyelv hozatott be minden osztályba és minden tantárgyban s az osztályrendszer helyett a szakrendszer.

1847. szept. 1-én, állítottatott fel külön a theologiai cursus 2 évi tanfolyammal, mely majd 3 s legújabbban 4 évre emeltetett.

1851. szept. 1-től a tanulók 3 elemi és I—VIII. gimn. osztályba soroztattak, de az elemi osztály még egygyel megszorítottván, jelenleg az intézet áll:

- I. Theologiai intézet: 4 osztálylyal.
- II. Főgimnázium: I—VIII. osztálylyal.
- III. Elemi iskola: 1—4 elemi oszt.

XI. FEJEZET.

Jogi tanszék felállítása.

Id. Rédiger Károly o-tordai postamester 1843. febr. 11-én 10.000 ezüst frt. alapítványt tett a jogi tanszék felállítására, oly feltétellel, hogy erre először Mikó Lőrincz s ha a Rédiger-fiuk között később erre alkalmas találtak, az alkalmaztassék.

Az alapítványi összeg nagyobb része kölcsönkötvényekben lévén, a kamatok nehéz befolyása miatt a tanszék felállítása 1847-ig huzódott. Ez évi máj. 2-án tartott főtan. ülésben a beállítás meghatározottván, másnap Mikó Lőrincz 480 ezüst frt fizetéssel meg is választatott, a ki a jogi előadásokat szept. 5-én nagyközönség előtt tartott értekezéssel meg is kezdette. ²⁾

¹⁾ A Contio 1684. szept. 1-től tétetett kötelezővé. fasc. II 396. l.

²⁾ Mikó Lőrincznek a Consistor. kétszer ajánlta az akadémiára küldést 1827. és 1829-ben, de nem fogadta el. Így lett Székely Mózes kiküldve. Prot. Gen. Cons. IX. 322. és 332. l.

E tanszék feállításával az unitáriusok százados óhajtása teljesült. Az öröm leírhatatlan volt az egész egyházban. Este az ifjúság nagy fáklyás zenével üdvözölte az új tanárt. A főtanács meghatározta, hogy az alapító utódai iskolánkban mindig kiváló figyelembe vétessenek és minden lehető kedvezményben részesíttessenek s esetleg a jogi tanszékre első sorban alkalmaztassanak.

A jogtanítás csak az 1847—48. tanévben állt fenn. 1848-ban bekövetkező a szabadságért való küzdelem, a közvizsga mármáj. elején megtartatott. Jogászaink és összes diákjaink honvédekké lettek. Oskolába a kolozsvári gyermekek is csak lézengve jártak. A nemzet bilincsekbe verése után az absolut kormány a jogtanítást nem engedvén, Mikó Lőrincz az alapító beleegyezésével az egyházjog és németnyelv tanítását vette át. Az alkotmány helyreállítása után a tanszék visszaállítása feleslegessé vált.

Érdemjegy 1794. előtt nem volt, hanem az érdemeseket egyszerűen promoveálták, azaz felsőbb osztályba bocsátották. 1794. után az érdemjegyek voltak: eminens, prima cum laude, prima, secunda, tertia, a magyar tannyelv behozatala után: kitűnő, elsőrendű dicsérettel, elsőrendű, másodrendű stb.

XII. FEJEZET.

Tanárok és tanítók fizetése.

Az iskolának minden szükségét a kolozsvári anya-ekklézsia fedezte 1718-ig. E célra a János Zsigmond által adományozott dézma negyed és évi 200 frt. mellett szolgáltak a 17-ik században tett szép alapítványok, hagyományok s illetve az ezekre a várostól zálogban birt jószágok jövedelmei.

A mint az ekklézsia fennmaradt számadásai részleteiből kivehető, egész 1718-ig az igazgató (rector) fizetése volt évente a szállítás mellett: pénzben 130 mfrt, bor 160 veder, búza 14 köböl. Egy tanáré 90 mfrt, bor 80 veder, búza 7 köböl. Ezenkívül egy rend ruhára a rector kapott 50 f., a tanár 25 frtot. Ezek mellett minden lakodalma, keresztelése és temetése költségeit az ekklézsia fedezte; a rectornak még utazási költségeit is.

A köztanítók (Collaboratorok és praeceptorok) fizetése fejenként volt 25 frt, bor 14 veder, búza 12 véka.¹⁾

Igaz, hogy főleg a Rákóczi szabadságharcz alatt, vagy terméketlen és pestises években az ekklézsia is sokszor oly szűkös viszonyok közé jutott, hogy a járandóságoknak még harmadrészét se tudta kiszolgáltatni s e miatt nem egyszer támadt heves viszongás, de rendes körülmények közt az ellátás gazdagnak mondható.

1718-ban az ekklézsia minden jövedelemtől elesvén, még a papok és kántorok fizetését is kénytelen volt leszállítani. A tanárok és tanítók fizetését s a tanuló ifjúság segélyezését az egyház-egyetem vette át. E végre 1723-ban egy „Elemozsia-Cassa“ kezdetett, melyben minden adomány, évenként egyesektől és ekklézsiáktól ígért „Collecták“, főuraink és vagyonosabb hitsorsosaink által ajándékozott termésbeli dézmák és malomvámok befolytak. Az egész XVIII. század lélekemelő példáit mutatja fel az ilyenmű áldozatoknak s kiválólag megmaradott főrangú családaink buzgó áldozatkészségének, milyenek a Vargyasi Dániel, Petrichevich Horváth, Kénosi Sándor, Szentiványi, Toroczka, Simén és Suki családok.

A fizetések csaknem minden évben változtak a jövedelmek szerint, sőt a tanár igen sokszor a megígért összeget se kapta meg s előre ki volt mondva, hogy a hátralékot nem követelheti.

1722-től—1792-ig a püspöknek rector-igazgatói és tanári fizetése pénzben (beleértve a borértékét is) 180 mft., búzában 112 véka.

Az idősebb tanáré : pénz 80 mft, bor 80 veder, búza 80 véka.

Az ifjabb „ „ 60 „ „ 60 „ „ 60 „

Szálláspénz egynek 25 mft, a többinek az ekklézsia adott ingyen lakást.

Ezeket hol javították valamivel, hol lejjebb szállították, csak a köztanítók kaptak változatlanul évi 16—16 mftot, és pedig két tanítónak e díjat 1857-ig az ekklézsia fizette, a többit a vallásközönség.

1792. szept. 1-től nagyot javult a helyzet, mert a Suki László hagyománya lehetővé tette, és a főtan. 1793. jan. 30-án meghatározta, hogy 1792. szept. 1-től kezdve a rectori fizetés 100 mft, mortualis angária 60 mft.

¹⁾ Az osztálytanítóknak tanítványaik — 1848-ig — minden országos vásár napján és zöld erdőre menetelkor — a mi kétszer volt évente — ajándékot, nundinale-t is vittek.

Ez a fizetés maradt meg 1830. jan. 1-ig. A Zsinati Főt. ugyan is 1832—19. sz. a. a fizetéseket így állította meg 1830. jan. 1-ig visszamenőleg :

Kolozsvárt r. tanár évi fizetése	900 mf.
Tordán és Keresztúron	750 „
Igazgató tanár tisztelet díja	150 „
Szálláspénz	240 „
Nyugdíj	300 „
Temet. költs. püspöknek 60, tanárnak	120 „

Midőn 1850 után az absolut kormány iskoláinkat bezárással fenyegette, ha kivánt számú tanárokkal el nem látjuk, az áldozatkészségnek ismét nagyszerű jelét adták egyházunk tagjai, mert 1856 és 1857-ben 134.000. pfrtot írtak önként alá, a mi a tanárok számának és fizetésének javítását lehetővé tette, úgy, hogy a főtan. 95—1857. p. ü. sz. alatt Kolozsvárt a fizetéseket így állíthatta meg.

4 r. tanár pr.	400 pft. (420 frt. o. é.)
4 „ „ „	350 „ (1861. szept. 1-től ez is 400 pf.)
A lelkész mint tanár	200 pf.
4 köztanító pr.	60 „
2. elemi tanító pr.	40 „
1. Rajztanító	40 „
1. Énektanító	40 „
Igazgatói	100 „
Isk. főnöki	30 „
Szálláspénz	120 „
Könyvtárnoki	40 „

1868-ban az országgyűlés az unitár. egyház részére is évi 5000 frt. segélyt s a kolozsvári főgimn. részére az 1887—8 tanévre 3800 frt rendkívüli segélyt szavazván meg, az egyes szegényebb ekklezsiák segélyezése által lehetővé vált, hogy ezek kötelezettsége beváltható lett s így a r. tanárok fizetése (egyebeket itt mellőzvéen) 1869. jan. 1-től 120 frtal 540 frtra, 1871 jan. 1-től ismét 120 frtról. 660 frtra, ig. tanaré 150 frtra, a családos tanár szálláspénze 1872. ápr. 24-től 300 frtra, a fizetés 1877. jan. 1-től 40 fttal, 1888. jan. 1-től 50 fttal 750 frtra emelkedett.

Gróf Csáky vallás- és közoktatásügyi miniszter úr jóindulatá-

ból a kolozsvári főgimn. állandó segélyezése iránt 1890. decz. 26-án szerződés kötöttvén az így nyert évi 7700 frt és más források lehetővé tették a fizetések emelését úgy, hogy 1891. jan. 1-től a gimn.-ban kapott:

Rendes tanár	1000 frt.
Szálláspénzben (v. természetes lakást)	300 frt.
Próbaéves tanár	800 frt. fizetést
Szálláspénzben	150 frt.
Okl. helyettes tanár	750 frt.
Igazgató tiszteletdíja	200 frt.
Tornatanító	300 frt.

A korpótlék 1893. jan. 1-től tétetett folyóvá, még pedig 5 évenként 60 frtjával.

A főgimn. segélyezése iránt 1898. máj. 14-én 24869. sz. a. új szerződés kötött, mely szerint az állam az évi segélyt fokozatosan 1902-ig évi 16.000 frtra emeli s a tanárok szolgálati éveik szerint fizetési osztályba soroztatnak. Ennek megfelelőleg a legidősebb tanár 1900-ban a legmagasabb osztályba lépett, vagyis fizetése lett 1800 frt., két utána következőé 1600 frt., kettőé 1400 frt, kettőé 1300 frt., a többié 1200 frt.

Az 5-öd éves korpótlék 100 frt.

A könyvtárral kapcsolatban meg kell emlékeznünk a *kölcsönpénztárról*.

1760. nov. 22-én azt a törvényt hozta az ifjúság, hogy beiratáskor fizessen a könyvtár számára kolozsvári tanuló 3 denárt, a vidéki szegényebb modú 7 drt, a nemes 18 drt. Az így gyűlt összeg a könyvtárnok kezelése alatt szolgáljon oly alapúl, melyből a szegényebb tanulók égetőbb szükségükre 1—2 máriást kapjanak kölcsön rövid időre minden kamat nélkül, a más részéből új hasznos könyvek szereztessenek, bekötessenek és a könyvtár apró kiadásai fedeztessenek. ¹⁾

Ilyen pénz 1786. decz. 14-én volt 94 Rft 23 kr. s e pénzből kinyomatott Confessióban még 59 Rft. 23 kr. A diákok által művelt szőlők termése árának tized részét is, e kölcsönpénztárba tették 1839-ben; bevétele volt 95 Rft. 43 kr., kiadása 91 Rft. 40 kr.

¹⁾ Lásd fasc. D. d. alatt.

E pénztár Lendvai Latkócziné alapítványával 1860-ban újra életre kelt s jövedelme az ifjusági könyvtárakra fordítottatik.

Ífjusági könyvtárak.

A kollégium könyvtára mellett még van a papnövendékeknek, a fel- és alosztályú tanulóknak is egy-egy könyvtára és önképzőköre, a melyekre bővebben nem terjeszkedhetem ki.¹⁾

XIII. FEJEZET.

Államsegély iránti szerződés.

A számos intézkedés közül, melyek a XIX-ik században történtek, a leglényegesebbeknek is csak az érintésére szorítkozva megemlítendő: *Az igazgatói hivatal* viselése, melyre az igazgatót 1832. állandólag, ettől kezdve 1894-ig 2—2 azóta 4—4 évre választja a főtanács; *dekáni tisztség*, mely a papnevelőintézetre nézve 1900. jan. 1-től választatott külön, addig a püspök lévén ennek igazgatója.

Az isk. törvények a megelőző végzések összegyűjtése után 1839-ben codifikáltattak és egyöntetűvé tétettek, többször újítva, módosítva 1870. év óta ki is nyomatnak.²⁾

Az igazgató mellé ugyancsak 1849-ben tanvezető tanár (paedagogarcha) állíttatott, de 1852. szept. 1-én e két hivatal ismét egyesített.

¹⁾ Az ifjusági könyvtár és olvasó társaság történetét megírta Kozma Ferencz. Az érdeklődők e becses műből bő ismeretet meríthetnek.

²⁾ Az iskolai törvények legelőször 1626. ápr. 10-én hirdették ki s a matriculába be is irattak, de bekötéskor a levelek szélei levágatván, a szövegből annyi kiesett, hogy teljesen érthetatlenné vált. Fasc. r. sch. I. 43. l.

E matric. végén rövid kivonatban egy néhány pont idézve van «Exc veteri matricula leges collectae» cz. alatt, pl.

- I. Silentium alatt senki se lármázzon.
- II. Muzsikát a diákok se ne tartsanak, se ne jáczodjanak.
- III. Tisztességes társaságokba járjanak.
- IV. A gyakori excursióktól óvakodjanak.
- V. Szerelmes énekeket ne irjanak, ne énekeljenek, se ne küldjenek.
- VI. Kártyázni nem szabad.
- VII. Katona ruhát ne viseljenek.

Nevelésügyi bizottság szerveztetett 1842-ben, mely minden tan- és nevelésügyi kérdésben véleményt és javaslatot ad. Ennek első jegyzője Káli Nagy Elek, a későbbi főgondnok volt, kinek remek jegyzőkönyveit még most is érdekes olvasni. Kár hogy e bizottság működése az újabb időben kis körre szorult.

Föltevők emlékére minden 5-ik évben emlékünnepély tartása szintén 1842-ben hozatott be. A szabadságharcz után az első ily ünnepély 1862-ben tartatott meg.

Az 1848—50. években a tanítás csak a helybeli gyermekekre szorítkozott. Minden fegyver fogható tanuló honvéd lett, nagyon sok a csatatéren maradt, a kollégium épülete előbb az enyedi, járai stb. menekültek szállása, majd a honvédek s végre az osztrák katonák kórháza lett, úgy, hogy csak 1850. nov. 1-én lehetett újból megkezdeni; addig hol a redoutban, hol a régi sütő- és püspöki házban nyomorogtak.

E században a leggyökeresebb reformok az 1856—57-ik évben történtek. Az iskola az Entwurf követelése szerint rendeztetett, sok régi intézmény eltöröltetett, az eddigi 5 r. tanári állás 8-ra emel- tetett.

Legfontosabb változás a gimnáziumot illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrral 1890-ben kötött szerződés.

Főhatóságunk belátván, hogy minden ereje megfeszítésével sem képes a főgimn.-t az 1883 évi középiskolai, törvény követel- ményei szerint rendezni, igénybe vette az országos törvény azon kedvezményét, hogy önrendelkezési joga fenntartásával az állam; segélyt elfogadjon. Ily alapon Erődi Béla tankerületi főigazgatóval, mint e végre kiküldött kormánybiztossal, a szerződés megkötöttvén s azt gr. Csáky Albin miniszter úr 1890. decz. 26-án 56028. sz. a. megerősítvén, a 7700 frt évi segély 1891. jan. 1-től folyóvá tétetett.

A szükséglet főösszege 17900 frt, ebből 10200 frtot fedez az egyház, a többit az állam. Ezért köteles az egyház az igazgatót és rajztanárt is beleértve 10 rendes tanárt tartani, egyenként 1000 frt. fizetéssel és 300 frt lakáspénzzel, vagy természetben való megfelelő lakással, az igazgatónak 200 frt. igazgatói pótlékkal, két okleveles h. tanárt 750 frt, tornatanítót 300 frt, énektanítót 150 frt. fizetéssel, továbbá két iskolaszolgát, gondoskodni a könyvtár és tanszerek gyarapításáról s az iskola egyéb vegyes szükségleteiről. Az ujonnan

alkalmazott r. tanárok két évi próbaidőre alkalmaztatnak 800 frt. fizetéssel és 150 frt lakáspénzzel, de próbaéveik szolgálati éveikbe beszámíttatnak. A 10 rendes tanár közül ötöt az egyház választ, ötöt pedig nyilvános pályázat útján a tanári testület és az E. K. Tanács meghallgatása után, a V. K. M. nevez ki. A h. tanárok, torna- és énektanítók alkalmazása az egyház joga.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter úr belátván, hogy az évi 7700 frt. segély a megszorodott szükségletek fedezésére nem elég, a Kuncz Elek tankerületi főigazgató jóakarátú alánlatára 1898. máj. 14-én 24869. sz. a. új szerződést kötött. E szerint a szükséglet főösszege 36,435 forint, melyből 16,000 frtot az állam ad. — Ezért 6 tanárt az egyház előterjesztésére, de jelöléséhez nem kötve, mindenesetre azonban unitárius vallásúak közül, a miniszter nevez ki. Fizetések: 2 tanáré 1800, 2-é 1600, 2-é 1400, 2-é 1300, 6 tanáré 1200, quinquennium 5-ször 100—100 frt. Lakáspénz 280 frt, illetőleg az 1400. fokozaton s ezen felül 350. frt., vagy természetben lakás. Hitoktatónak 400 frt, tornatanítónak 800 frt és lakáspénz 245 frt. Két helyettes tanár fizetése 800 frt, lakáspénz nélkül. Igazgatói pótlék 200 frt. Egy isk. szolga fizetése 300 frt, lakbér 100 frt, második szolgálé 250 frt, lakbér 100 frt.

Könyvtárra és tanszerekre évenként legalább 1000 frt fordítandó.

E fokozat szerinti fizetés teljesen 1901. jan. 1-től tétetett folyóvá.

XIV. FEJEZET.

Kollégiumi felügyelő gondnokok, igazgatók és tanárok a b. magyar-útczai kollégiumban 1718 — 1901-ig.

a, Felügyelő gondnokok.

A mint fennebb, már említve volt, a kolozsvári kollégiumnak 1778-ig az ekklézsia gondnokai voltak a felügyelői. A főtanács ekkor tett először külön f. gondnokokat, kik azóta élethosszig választva, az iskola összes ügye nagy előnyére, lelkes buzgósággal töltik be tisztüket.

Vitték pedig e tisztet:

Suki László	1778—1702.
Szentiványi Sámuel	1792—1812.
Sala Mihály	1793—1812.
K. Nagy Lázár	1807—1836.
Pákei János	1807—1822.
P. Horváth Károly	1812—1815.
Simén Elek	1815—1845.
Lázár Samu	1815—1831.
Sala Mihály	1832—1838.
Iszlai László	1838—1843.
gr. Bethlen Ferencz	1838—1875.
Pataki József	1843—1862.
Istvánfi János	1845—1850.
Pákei Lajos	1856—1864.
Brassai Sámuel	1862—1897.
Koronka László	1862—1864.
Fejér Márton	1864—1865.
Hajós János	1866—1899.
Berde Áron	1873—1876.
Kővári László	1877— .
P. Horváth Kálmán	1877—1892.
Kozma Ferencz	1892— .
Fekete Gábor	1896— .

b., Igazgatók.

Dr. Dimén Pál 1690. febr. 15—1720. jan. 4-ig.
 Szentábrahámi Mihály 1720 jan. 5—1758. márcz. 31-ig.
 Agh István 1758. ápr. 6—1784. jul. 1-ig.
 Lázár István 1784. jul. 1—1798. jan. 29-ig.
 Pákei József 1798. febr. 1—1802. febr. 13-ig.
 Körmöczi János ¹⁾ 1802. jun. 27—1812. jul. 6-ig
 Molnos Dávid 1812. jul. 6—1832. aug. 23-ig.

¹⁾ Körmöczi Jánosig a püspökök gyakran voltak egyszersmind igazg. tanárok is. Az 1857. évi szervezet szerint a püspök a papnevelő intézet igazgatója volt 1899-ig.

Székely Miklós 1832. aug. 26—1836. szept. 12-ig.
 Székely Sándor 1836. szept. 12—1838. szept. 1-ig.
 Brassai Sámuel 1838. szept. 1840. szept. 1-ig.
 Székely Mózes 1840. szept. 1—1845. szept. 1-ig.
 Brassai Sámuel 1845. szept. 1—1847. máj. 1-ig.
 Székely Mózes 1847. máj. 1—1852. szept. 1-ig.
 Berde Áron 1852. szept. 1—1857. szept. 1-ig.
 Kovácsi Antal 1857. szept. 1863. szept. 1-ig.
 Nagy Lajos 1863. szept. 1—1867. szept. 1-ig.
 Benczédi Gergely 1867. szept. 1—1877. szept. 1-ig.
 Kovács János 1877. szept. 1—1891. szept. 1-ig.
 Ulár Pál 1891. szept. 1—1893. szept. 1-ig.
 Boros Sándor 1893. szept. 1—1900. jun. 28-ig.
 Dr. Nyiredy Géza ideigl. ig. 1900. jul. 1—1900. okt. 31.
 Dr. Gál Kelemen 1900. nov. 1—

c., Tanárok. ¹⁾

Dr. Kolozsvári Dimén Pál 1690. febr. 15—1720. jan. 4.
 Keresztúri Sámuel 1711. febr. 1—1719. decz. 14.
 Szentábrahámi L. Mihály 1716. febr. 27—1758. márcz. 31.
 Dr. Geyzanovits János 1720—1726. s. tanár, 1726—1729.
 akadémián volt, 1730. márcz. 31-től 1734. máj. 12.
 Nagy György 1727. máj. 5—1731. május 20 s. tanár.
 Nagy István 1725. jan. 23— (?) s. tanár.
 Agh István 1737. okt. 1—1786. jan. 21.
 Pálfi Beniámín 1741. jul. 8—1771. máj. 28.
 Fejérváry Sámuel 1758. decz. 13—1776. jul. 1.
 Lázár István 1776. jan. 20—1811. okt. 7.
 Nagy György 1776. ápr. 6—1777. jun. 12.
 Geyza József 1781—1782. jan. 1.

¹⁾ A tanárok és igazgatók Uzoni F. István. Hist. Eecl. után közölve vannak 1566-tól—1772., illetve 1838-ig Székely Sándor Unitária vallás története Erdélyben cz. művében, Kolozsvár, 1839

- Márkos György 1785. jan. 11.—1813. nov. 26.
 Pákey József 1785. ápr. 20—1802. febr. 13.
 Nagy Zsigmond 1792. márcz. 17—1811. okt. 22.
 Körmöczy János 1797. nov. 29—1814. szept. 1.
 Fúzi János 1805. decz. 1—1832. szept. 1.
 Molnos Dávid 1805. decz. 1—1836. aug. 16.
 Sylveszter György 1815. febr. 1—1829. máj. 14.
 Székely Miklós 1814. szept. 18—1838. szept. 1.
 Székely Mózes 1832. nov. 11—1862. aug. 11.
 Szabó Sámuel 1830. szept. 1—1832. szept. 1.
 Aranyosrákosi Székely Sándor 1832. szept. 1—1845. szept. 1.
 Brassai Sámuel 1837. febr. 8—1848. nov. 15. 1859. szept.
 1—1862. szept. 1-ig.
 Kríza János 1840. szept. 1—1875. márcz. 26.
 Berde Áron 1842. szept. 1—1866. szept. 1.
 Jakab József 1848. szept. 1—1848. okt. 30.
 Mikó Lőrincz 1847. jun. 1—1872. márcz. 10.
 Kovácsi Antal 1852. szept. 1—1854. szept. 1. s. tanár. 1856.
 szept. 1—1892. jan. 6-ig r. tanár.
 Botár Ferencz 1854. szept. 1—1856. szept. 1-ig.
 Bedő Dániel 1854. szept. 1—1856. aug. 17. s. tanár.
 Marosi Gergely 1856. szept. 1—1857. jul. 1. s. tanár, 1862.
 szept. 1—1866. szept. 1. r. tanár.
 Pap Mózes 1857. szept. 1—1891. szept. 1-ig.
 Nagy Lajos 1857. szept. 1—1900. okt. 30.
 Ferencz József 1859. szept. 1—1876. szept. 1.
 Buzogány Áron 1859. szept. 1—1868. szept. 1.
 Marosi Gergely 1862. szept. 1—1866. szept. 1-ig.
 Simén Domokos 1866. szept. 1—1878. szept. 9-ig.
 Benczédi Gergely 1866. szept. 1—
 Uzoni F. Gábor 1869. szept. 1—1870. nov. 4.
 Kovács János 1872. szept. 1—
 Derzsi József 1871. szept. 1—1881. szept. 1-ig.
 Ulár Pál 1873. szept. 1—
 Péterfi Dénes 1876. szept. 1—
 Dr. Hajós Béla 1875. szept. 1—1879. szept. 1-ig.
 Boros György 1879. szept. 1—

Mózes András 1881. nov. 1—

Dr. Nyiredy Géza 1889. szept. 1.

Dr. Gál Kelemen 1891. szept. 1.

Péterfi Lajos 1892. szept. 1—1893. jul. 1.

Perédi József 1893. szept. 1—1901. márcz. 1.

Nagy Gyula 1891. szept. 1—

Boros Sándor 1888—1891. máj. 27. s. tanár. 1891—1900.
jun. r. tanár.

XV. FEJEZET.

Kolozsvár Szentpéterí iskola.

A kollégiumon kívül Kolozsvárt a Sztpéter nevű külvárosban is volt az unitáriusoknak egy algimnáziumok azon a helyen, hol most az Erzsébet-aggház fekszik. — Ebben a tanulók a logikáig tanultak s akkor a kollégiumba léptek. A két intézetet a hivatalos iratok „nagyobb iskola“ és „kisebb iskola“, „külvárosi iskola“ czímek alatt különböztetik meg. Fenntartója ennek is az ekklezsia.

E külvárosi iskola 1626. előtti, körülményei ismeretlenek; igazgatói, tanárai is csak ez év után említettnek — hiányosan — az anyakönyvekben, honnan neveiket 1661-ig Uzoni F. István is kiírta. Ez igazgatók vagy a kollégium végzett jelesebb diákjaiból, vagy a külföldi akadémiákon járt fiatal tanárok közül nevezettek ki.

Ilyenek voltak: ¹⁾

1., Ilyefalvi Demeter, a ki meghalt 1633. okt. 24-én.

2., Bonyhai György, kineveztetett 1636. jun. 24.

3., Gáltövi (Guthi) András csak pár hóig, mert aug. 3-án visszament a kollégiumba.

4., Árkosi Gábor kineveztetett 1638. aug. 21-én. 1639. máj. 28-án papnak ment Árkosra.

5., Kilyéni K. György 1639. máj. 28-tól—1641. jul. 29-ig. Ekkor Akadémiára küldetett.

6., Angyalosi István 1631. aug. 3-tól—

¹⁾ Uzoni F. J. Hist. Eccles. Kozma M. féle példány II. köt. 229 l.

7. Baranyai Péchi András (Andreas Barovias Péchi) két évig volt itt rector, honnan 1644. máj. 18-án a kollégium Seniorának választatott

8., Kereszturi Demeter, mint Sztpéteri rector latin orációt tartott Dálnoki Mihály kollégiumi rector felett 1647. ápr. 28-án.

9., Dr. Rákosi Boldizsár 1651. jul. 16-án külföldi egyetemekre ment, honnan orvosi diplomával jött haza. 1654—1657. febr. 3-ig a sztpéteri iskola ig. tanára volt s ekkor a kollégiumba ment át tanárnak, és 1661. óta rectornak, de orvosi nagy elfoglaltatása miatt néhány év múlva erről is lemondott. ¹⁾

10., Szentiváni Márkos Dániel 1657. febr. 4—1659. okt. 20-ig Akadémiára küldetett.

11., Árkosi Ferencz 1659. okt. 21—1661. ápr. 19.

12., Enyedi János 1661. ápr. 20—jul. 18-ig.

Két utóbbi Akadémiákon járt s az 1661-ben uralkodott pestisben halt el. ²⁾

Uzoni F. István több rector nevét nem említi. Megjegyzése szerint ezután a „nagyobb iskola“ lectorai sorra kormányozták a szentpéteri iskolát. Az anyakönyveket átvizsgálva, a fent elősorolt neveket és adatokat eredetiben olvastam — kivéve Péchi Andrást, ki azt hiszem, tévesen vétetett fel.

1661. után azonban a szentpéteri iskolánál alkalmazott rectort vagy tanárt említettetni nem találtam. Ebből azt következtetem, hogy Szentpéteren a gimnázium 1661-ben megszűnt és csak az elemi iskola maradt meg tovább is.

Ezt igazolja az anyakönyvnek 1666. decz. 4-én beirt következő adata is: „Lardner Dániel ezelőtt néhány évvel 6 frtot testált volt a Szentpéter-külvárosi diákoknak, de mivel ott már diákok nincsenek, az ekklézsia előljárói a dlákoknak adták.“ ³⁾

¹⁾ Ez az az «Erdélyi ástronomus», kinek Fraknói Vilmos egy 1658-ban kiadott naptárát fedezte fel s a kiről azt írja, hogy «személyéről és munkáságáról semmi egyebet nem tudunk». Magyar Könyvszemle 1878. 261. l.

²⁾ Rajtok kívül még Beke Dániel és Járai János püspökök, Rávius (Szörös) Mátyás lelkész, Dr. Dálnoki Lőrincz és Árkosi Benedek tanárok lettek ez évben a rettenetes járvány áldozatai. Prot. Part. Consist. 190. l.

³⁾ Lásd. Fasc. r. Scholast. II. 233. l.

Ezzel befejezzük e vázlatos történetet. Egy utolsó pillantást vetve intézetünk negyedfél százados múltjára, lehetetlen újból is a legmélyebb hála érzelmével meg nem emlékeznünk azon vezérekről, kik a sokszor fenyegető veszélyek közt bölcs előre látással, mérséklettel és a viszonyokhoz okos alkalmazkodással, az önbizalom, összetartás és áldozatkészség ébresztésével intézetünket megtartották, a jóltevők ezereiről, a kik a megtartást biztosították.

A régi épületet újjal, az egykori kunyhót fényes palotával cseréljük fel. Átköltözik-e az új otthonba az elődöktől ápolt szellem, mely a felekezeti érdeket mindig egyeztetni tudta a hazafias érdekekkel, a haladó kort a természetes fejlődés törvényével? Nemcsak tanítani, de nevelni is fog-e az új intézet annyi hálás tanítványt, buzgó és áldozatkész hívet, lelkes és munkaszerető hazafit, mint a régiek? E kérdésekre a feleletet a jövő fogja megadni.

Benczédi Gergely.
